Opći programi tretmana zatvorenika - rad i izobrazba u funkciji rehabilitacije

Đurin, Igor

Master's thesis / Diplomski rad

2017

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Education and Rehabilitation Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:158:539259

Rights / Prava: In copyright / Zaštićeno autorskim pravom.

Download date / Datum preuzimanja: **2024-04-23**

Repository / Repozitorij:

Faculty of Education and Rehabilitation Sciences - Digital Repository

Sveučilište u Zagrebu
Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet

Diplomski rad

OPĆI PROGRAMI TRETMANA – RAD I IZOBRAZBA U FUNKCIJI REHABILITACIJE

Igor Đurin

Zagreb, srpanj, 2017.

Sveučilište u Zagrebu

Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet

Diplomski rad

OPĆI PROGRAMI TRETMANA – RAD I IZOBRAZBA U FUNKCIJI REHABILITACIJE

Ime i prezime studenta

Igor Đurin

Ime i prezime mentora

prof.dr.sc. Anita Jandrić-Nišević

Zagreb,srpanj, 2017.

Izjava o autorstvu rada

Potvrđujem da sam osobno napisao rad (Opći programi tretmana – rad i izobrazba u funkciji rehabilitacije) i da sam njegov autor.

Svi dijelovi rada, nalazi ili ideje koje su u radu citirane ili se temelje na drugim izvorima jasno su označeni kao takvi te su adekvatno navedeni u popisu literature.

Ime i prezime:

Mjesto i datum:

SAŽETAK:

Sukladno Zakonu o izvršavanju kazne zatvora, svrha izvršavanja kazne zatvora je, uz čovječno postupanje i poštovanje dostojanstva osobe koja se nalazi na izdržavanju kazne zatvora, njegovo osposobljavanje za život na slobodi u skladu sa zakonom i društvenim pravilima. Ovakva definicija svrhe zatvorske kazne počiva na rehabilitacijskom konceptu koji je zasnovan na: 1. individualizaciji izvršavanja kazne zatvora koja se ostvaruje izradom pojedinačnog programa za svakog zatvorenika; 2. općim programima tretmana zatvorenika koji uključuju rad, izobrazbu i organizaciju slobodnog vremena; 3. rehabilitacijskim (posebnim) programima. Cilj ovog rada je pregledom domaće i strane literature istražiti važnost općih programa tretmana u vidu zatvorenikove bolje adaptacije na zatvorske uvijete, ali i rehabilitacije odnosno osposobljavanja za život na slobodi i smanjenje recidivizma. U radu će se prikazati povijesni aspekti rada i izobrazbe zatvorenika, pravna utemeljenost na međunarodnoj razini te trenutni pozitivni zakonski propisi Republike Hrvatske koji uređuju ova područja. Također, važnim se čini prikazati saznanja domaćih i stranih autora o ovoj temi. Pitanja rada i korištenja slobodnog vremena tijekom izdržavanja kazne izrazito su važna, dok gledajući izobrazbu možemo pretpostaviti njezin utjecaj na život nakon izvršenja kazne. Iz razloga što je tema općih programa tretmana zatvorenika relativno rijetko zastupljena u domaćoj literaturi (u usporedbi s posebnim rehabilitacijskim programima) čini se izazovnim i korisnim obraditi ovu temu budući da je pitanje općih programa tretmana izrazito važno uzmemo li u fokus svrhu izdržavanja kazne zatvora.

KLJUČNE RIJEČI: opći programi tretmana, rad, izobrazba, rehabilitacija

SUMMARY

Pursuant to the Act on the Execution of Prison Sentence, with the aim of executing imprisonment, with human treatment and respect for the dignity of the person in custody, his education for life on liberty in accordance with the law and social rules. Such a definition of the purpose of the prison sentence is based on a rehabilitation concept stand on: 1. the individualization of the execution of imprisonment by the creation of an individual program for each prisoner; 2. general treatment programs for prisoners involving work, vocational education and training and organization of free time; 3. Rehabilitation (special) programs. The aim of this paper is to review domestic and foreign literature to investigate the importance of general prison-based treatment programs for better adaptation to prison terms, as well as rehabilitation and training for life after prison and reduction of recidivism. The paper will present the historical aspects of work and educational training of prisoners, the legal foundation on the international level and the current positive legislation of the Republic of Croatia regulating these areas. Also, it is important to present the findings of domestic and foreign authors on this topic. Questions of work and use of free time during the sentence are extremely important, while looking at education we can predict its impact on life after serving the sentence. Because the issue of general prison treatment programs is relatively rarely represented in domestic literature (compared to special rehabilitation programs) it seems challenging and useful to tackle this issue, since the issue of general treatment programs is extremely important if we focus on the purpose of serving prison sentences.

KEY WORDS: General treatment programs, work, education, rehabilitation

Sadržaj

1. UVOD 1
2. OPĆI PROGRAMI TRETMANA 3
   2.1. Povijesna perspektiva zatvoreničkog rada 4
   2.2. Povijesna perspektiva izobrazbe zatvorenika 4
   2.3. Pogledi na rad zatvorenika 5
   2.4. Sustavi organizacije zatvoreničkog rada 7
   2.5. Sustavi organizacije zatvoreničke izobrazbe 9
3. ZAKONSKA REGULATIVA 12
   3.1. Zakonska perspektiva zatvoreničkog rada 12
   3.2. Zakonska perspektiva izobrazbe i slobodnog vremena 16
4. IZVJEŠĆE ZA 2015. GODINU 19
5. OPĆI PROGRAMI TRETMANA I RECIDIVIZAM 23
   5.1. PIECP Program 25
   5.2. Work Release programi 26
   5.3. Organizacija slobodnog vremena 28
   5.4. Sportsko – rekreativne aktivnosti zatvorenika 29
   5.5. Prisoners on the move! 30
6. PRIKAZ REZULTATA DOMAĆIH ISTRAŽIVANJA 33
7. PITANJE SUVREMENE EKSPLOATACIJE ZATVORENIČKOG RADA 36
8. ZAKLJUČAK 40
9. LITERATURA 42
10. POPIS TABLICA 46

1. UVOD

Sva se društva temelje na radu te je stoga i očekivano kako će se pitanje rada javiti i u penologiji. Zanimljivim se čini istaknuti dvostruku prirodu rada gledajući antropološki smisao gdje se spominje: „rad kao muka i rad kao radost stvaranja“. No, nedvojbeno je kako rad ima mnogo više funkcija. Govoreći o funkcijama rada M. Jahoda ističe da rad, osim svoje manifestne funkcije priskrbljivanja dohotka, nameće vremensku životnu dinamiku, stvara socijalne kontakte izvan obitelji, definira ciljeve koji nadilaze pojedinačne vizije ljudi, rad određuje socijalni identitet i potiče ljude na akciju (Puljuć 2009; prema Méda, 2004). Dakle, rad bismo najjednostavnije mogli definirati kao izvršavanje određenih zadataka koji zahtijevaju određeni fizički ili psihički napor, a čija je svrha proizvodnja usluga ili dobara koje su nužne za zadovoljenje ljudskih potreba (Giddens, 2007).

Uloga rada u društvu nam je jasna, no postavlja se pitanje rada u smislu rehabilitacije zatvorenika, poglavito uzmemo li u obzir da se zatvorenički rad pojavljivao u raznim oblicima gledajući s povijesnog aspekta. Upravo o tome govori Milutinović (1988) kada ističe tradicionalnu povezanost rada sa zatvorima. Rad je bio povezan sa zatvorima od samih početaka te je do nedavno bio prisilnog karaktera. Navedene funkcije rada u društvu u određenoj se mjeri mogu preslikati i na zatvorske sustave, bilo gledajući funkciju ostvarivanja određenog dohotka, bilo kroz rušenje monotonije zatvoreničkih dana kroz izgradnju vremenske dinamike. Promatrajući povijesne aspekte kazni, pa tako i kazni koje uključuju lišenje slobode, rad se nerijetko pojavljuje u obliku kažnjavajućeg, retributivnog, što je u skladu i sa filozofskim odgovorima na kriminalno ponašanje koji su povijesno bili zastupljeni. Rehabilitacijski aspekt kroz koji se ogledavaju današnje kazneno pravne sankcije, pa tako i izvršavanje kazne zatvora uključuje, među ostalim, rad na koji se gleda kao na oblik tretmana.

Uz rad, u rehabilitacijskom je smislu važna i izobrazba zatvorenika. Pojam izobrazbe obuhvaća više razina: od opismenjavanja i završetka osnovnoškolskog programa ukoliko zatvorenik nema završenu osnovnu školu do strukovne izobrazbe pa i visokoškolskog obrazovanja. Vodeći se latinskom izrekom *„sciencia est potentia“* tražimo moć znanja u vidu osposobljavanja zatvorenika da se po izdržanoj kazni ponovno uklopi u društvo u prosocijalnom smislu. Dakle, moć znanja može biti upravo ta moć koja će direktnim ili indirektnim kanalima utjecati na osobu da ne čini kaznena djela. Brojni autori (Cain 1976; Myers 1983; Western i sur. 2001; Bushway i Reuter 2002; Piehl 2003; Holzer i sur. 2004;

Pettit i Lyons 2007, prema Cox, 2015) koji naglašavaju stjecanje znanja tijekom izdržavanja kazne zatvore u vidu čimbenika smanjenja recidivizma polaze od ideje kako je svrsishodno zatvorenike podučiti vještinama i znanjima koja će im po izlasku na slobodu pomoći u traženju posla. Drugim riječima, zatvorenicima treba dati znanja kako bi po odsluženju kazne bili konkurentniji na tržištu rada.

Također, ne valja izostaviti ni funkciju slobodnog vremena u vidu uspješnije rehabilitacije. Pitanje koje se postavlja je kako provođenje slobodnog vremena zatvorenika može imati utjecaja na rehabilitacijske ishode. Razmatrajući ovaj aspekt rehabilitacije valja imati na umu kako aktivnosti slobodnog vremena mogu utjecati na cjelokupnu psihosocijalnu klimu. Povoljna psihosocijalna klima pospješuje pozitivne procese unutar populacije zatvorenika, stimulira otvoreno izražavanje i uzajamno razumijevanje (Mejovšek, 2002). Pozitivan utjecaj psihosocijalne klime na ishode učinkovitih tretmanskih programa potvrđeno je i istraživanjem Hardinga (2014) koji je ustanovio kako program koji su primjer dobre prakse ishode bolje rezultate ukoliko se psihosocijalna klima unutar ustanove doživljava pozitivnom. U ovom su istraživanju također zamjetni pozitivni učinci "tretmanske klime". Gledajući na stvari kroz prizmu prethodno navedenog, možemo zaključiti kako pitanje slobodnog vremena ne valja zanemariti. Također, zanimljivim se čini, u sklopu organizacije slobodnog vremena, proučiti benefite sportsko – rekreativnih aktivnosti u vidu tretmana u svojoj ukupnosti. Zatvorenici su tijekom izdržavanja kazne izloženi brojnim deprivacijama te je funkcija strukturiranog provođenja slobodnog vremena u vidu „normalizacije" zatvorskih uvjeta izvjesna.

Ovim će se radom pokušati dovesti u vezu opći programi tretmana sa rehabilitacijom zatvorenika tijekom izdržavanja kazne zatvora. Uloga rada, izobrazbe i slobodnog vremena promatrat će se kroz tipove i načine organiziranja te će biti prikazani rezultati istraživanja na tom polju. Biti će prikazani i pozitivni zakonski propisi i međunarodni dokumenti koji reguliraju područje općih programa tretmana. Autor ovog rada pokušat će objektivno pristupiti temama koje se tiču općih programa tretmana. Budući da su u Hrvatskoj radovi na ovu temu relativno rijetki, autor smatra važnim istaknuti ulogu rada, izobrazbe i organizacije slobodnog vremena u pogledu cjelokupnog penološkog tretmana. Važnost tema vezanih uz opće programe tretmana jednaka je važnosti tema posebnih programa te ju stoga ne valja zanemarivati.

2. OPĆI PROGRAMI TRETMANA

Članak 2. Zakona o izvršavanju kazne zatvora (u daljnjem tekstu ZIKZ) kao glavnu svrhu izvršavanja kazne zatvora navodi: *„uz čovječno postupanje i poštovanje dostojanstva osobe koja se nalazi na izdržavanju kazne zatvora, njegovo osposobljavanje za život na slobodi u skladu sa zakonom i društvenim pravilima“*. Ovakva definicija svrhe zatvorske kazne počiva na rehabilitacijskom konceptu koji je zasnovan na:

1. *individualizaciji izvršavanja kazne zatvora* koja se ostvaruje izradom pojedinačnog programa za svakog zatvorenika;

2. *općim programima tretmana zatvorenika* koji uključuju rad, izobrazbu i organizaciju slobodnog vremena;

3. *rehabilitacijskim (posebnim) programima*.

Individualizacija izvršavanja kazne zatvora ogledava se kroz pojedinačni program izvršavanja kazne zatvora koji se sastoji od pedagoških, radnih, zdravstvenih, psiholoških, socijalnih i sigurnosnih postupaka primjerenih osobinama i potrebama zatvorenika te primjerenih vrsti i mogućnostima kaznionice, odnosno zatvora. Ovim se programom utvrđuju smještaj na odjel, rad, korištenje slobodnog vremena i posebni postupci (članak 69. ZIKZ).

Opći programi tretmana su aktivnosti koje se odnose na rad zatvorenika, izobrazbu, slobodno vrijeme i dušobrižništvo. U odnosu na posebne programe koji su namijenjeni zatvorenicima s određenim karakteristikama, opći programi tretmana dostupni su svima (usprkos nekih ograničenja kao npr. zdravstvena i sl.).

Posebni programi tretmana su programi koji se primjenjuju prema specifičnim skupinama zatvorenika s ciljem smanjenja rizika od ponovnog počinjenja kaznenog djela. Posebni programi tretmana kreirani su tako da odgovaraju na kriminogene rizike i potrebe primjerice ovisnika o drogama/alkoholu, počiniteljima nasilnih ili seksualnih delikata i sl.

Rad i izobrazba zatvorenika javila se dosta ranije u odnosu na korištenje posebnih programa tretmana. Iako u svojim začecima takve aktivnosti nisu bile rehabilitativnog karaktera (primjerice prisilni oblici zatvoreničkog rada) važno je ukratko prikazati povijesni tijek razvoja ideje. Zatvorenički se rad javlja dosta rano, gotovo od samih početaka zatvora kao institucija dok je izobrazba zatvorenika, u svome pravom smislu, vezana uz filozofske misli druge polovice 18. stoljeća.

2.1. Povijesna perspektiva zatvoreničkog rada

Promatrajući doba Antike, oni koji su se ogriješili o norme društva odnosno oni koji su prekršili zakone, mogli su biti lišeni svojih građanskih prava te bi bili korišteni kao robovska radna snaga. Gledajući kasnija razdoblja, poglavito ona u kojima su svjetske sile širile svoju kolonijalnu dominaciju, kao jednu od najnehumanijih oblika prisile povezane s izvršavanjem kazne zatvora Milutinović (1988) spominje deportacije. Osuđenici koji su bili osuđivani na smrtne kazne slani su u kolonijalna prostranstva kako bi se eksploatirao njihov rad. Jasno je da je rad u tim slučajevima bio prisilnog karaktera. Na taj su se način zadovoljavale potrebe za radnom snagom u Sjevernoj Americi, a kasnije i u drugim dijelovima svijeta, primjerice u Australiji, Tasmaniji i Novom Zelandu. Deportacija osuđenih muškaraca i žena u Australiju trajala je od 1788. do 1868. te je u tom periodu iz Engleske deportirano oko 139,000 muškaraca i 26,000 žena (Tuffin, 2013). Zatvorenički se rad često koristio u vidu velikih javnih radova, primjerice na području SAD-a kada su zatvorenici korišteni u izgradnji autocesta, a međusobno su bili vezani dugim lancima (Lyons, 2003. prema Knežević 2008). No, nije svaki rad imao eksploatacijski smisao. Nerijetko se događalo da smisao rada ne bude profit u bilo kojem smislu već samo kažnjavanje zatvorenika. McGowen (1998 prema Knežević, 2008) navodi kako je godine 1818. engleski inženjer Sir William Cubitt zamislio poseban zatvorski uređaj, *„prison treadwheel“* (kotač koji se gazi) po kojem bi zatvorenici hodali u krug. Taj stroj je inače služio za pokretanje crpki za vodu, no u ovom je slučaju služio za mučenje zatvorenika besmislenim kretanjem u krug stoga možemo zaključiti kako je kroz povijest zatvorenički rad imao i eksploatacijsku i kažnjavajuću funkciju. Cvitanović (1999) navodi kako povijest zatvora od svojih najranijih oblika, pa ponegdje i sve do danas, predstavlja jednu osebujnu povijest ropskog iskorištavanja ne samo ljudskog rada već i ljudskog bića.

2.2. Povijesna perspektiva izobrazbe zatvorenika

Kao formalizirani početak primjene edukacije zatvorenika u zatvorskim sustavima možemo istaknuti 1789. godinu. Tada je u Sjevernoj Americi, točnije Philadelphiji, svećenik William Rogers ponudio instrukcije zatvorenicima Walnut Street zatvora. Iako se takva inicijativa tada činila nevažnom u cjelokupnom razvoju politike kaznenog sustava, upravo ona obilježava početak burnog razdoblja reformi u kojem su prevladavala različita mišljenja o učinkovitosti naobrazbe unutar zatvorskog sustava. Tijekom tog razdoblja vladalo je mišljenje kako zatvorenici trebaju proučavati Bibliju kako bi bili „spašeni“, a uzevši u obzir samu

razinu naobrazbe tadašnje populacije u zatvorskim sustavima, nije neobično da su upravo svećenici započeli eru opismenjavanja kažnjenika.

Važno je spomenuti instituciju zvanu „Nedjeljne škole“, osnovanu 1780-ih s ciljem naobrazbe ljudi o kršćanstvu koja je svoju djelatnost proširila i na penalne institucije. Članica tog pokreta, Elizabeth Fry, 1816. godine u Engleskoj osnovala je školu za žene i djecu smještenu u zatvore s ciljem opismenjavanja i poboljšavanja uvjeta života unutar tih zatvora (McShane i Williams, 1996). Jasno je kako izobrazba u zatvore ulazi paralelno sa javljanjem prosvjetiteljskih misli i ideja. Veliki napredak u vidu kriminoloških misli događao se upravo u tom periodu. Upravo je u tom periodu (krajem 18.stoljeća) pod utjecajem radova Cesara Beccarie i Jeremyja Benthama nastala prva škola moderne kriminologije, danas poznatija pod nazivom „klasična škola“(Singer, 1996).

2.3. Pogledi na rad zatvorenika

Razmatrajući značajnost s današnjeg aspekta, rad i izobrazba imaju vrlo važnu ulogu u resocijalizaciji osuđenika. Rad se više ne ogledava samo kroz kaznenu funkciju, već uključuje i moralnu, kompenzacijsku funkciju kroz obeštećivanje žrtve, ekonomsku funkciju u smislu da zatvorenik može zaraditi za pomoć obitelji i za neke osobne potrebe (Šeparović, 2003). Na radni angažman zatvorenika možemo gledati na više načina ovisno o svrsi koju rad predstavlja onima koji ga organiziraju. Knežević (2008) navodi kako postoje četiri najčešća pogleda na rad zatvorenika:

1. zatvornički rad kao „okupacijska terapija“
2. zatvornički rad kao mogućnost zapošljavanja po izdržanoj kazni
3. zatvornički rad kao sredstvo održavanja radnih sposobnosti zatvorenika
4. zatvornički rad kao unaprjeđenje materijalne baze zatvora

Zatvornički rad kao „okupacijska terapija“ je organizacija radnih aktivnosti na način da efektivnost rada nije u fokusu, već su te aktivnosti ovdje s ciljem „okupacije“ zatvorenika. Drugim riječima, rad je sredstvo da se „okupira“ zatvorenika kako ne bi „mislio na gluposti“. U sustavima gdje se javlja takav odnos zatvorenici često rade besmislene poslove koji su slabo plaćeni. U svemu se ogledava punitivan karakter takve organizacije zatvoreničkog rada. Često je takav oblik zatvoreničkog rada svojevrsna inicijacija u kolektiv zatvorenika čiji je cilj umrtljivanje „civilnog“ identiteta i prihvaćanje „zatvoreničkog“. U ovakvu vrstu rada moguće je svrstati razne oblike poslova na održavanju zatvora. Coyle (2002) smatra kako tijekom

izdržavanja kazne zatvora zatvorenici ne bi trebali provoditi dane u neradu i monotoniji. Navodi kako su radne aktivnosti od važnosti za njihovo vlastito blagostanje, a ističe i benefit za upravljanje zatvorom bez problema budući da je veća mogućnost da će zatvorenici koji se ne drže zaposlenima, postati depresivni i problematični.

Zatvorenički rad kao mogućnost zapošljavanja po izdržanoj kazni smatra se za najznačajniji argument uvođenju i organizaciji rada zatvorenika. Argument vuče korijene iz opće penološke prakse po kojoj se smatra da će se zatvorenici koji su bili u prilici raditi tijekom izdržavanja kazne zatvora, po isteku te kazne lakše pronaći i zadržati radni odnos što posljedično utječe na recidivizam. Istraživanje Američkog saveznog ureda za zatvore koje se odnosi na rad zatvorenika u zatvorima u SAD-u je pokazalo kako je 72% zatvorenika koji su tijekom izdržavanja kazne zatvora imali priliku raditi po izlasku na slobodu uspjelo zadržati posao kroz najmanje godinu dana, a da je takvih koji su u istom razdoblju uspjeli zadržati posao, a nisu radili tijekom izdržavanja kazne, bilo 63% što govori o boljoj resocijalizaciji onih koji su radili tijekom zatvorske kazne (Raynolds, 1997 prema Knežević, 2008). Ovakav pristup zatvoreničkom radu odražava utilitarističku ideologiju u kojoj se na radne aktivnosti zatvorenika gleda kao na sredstvo za ostvarenje svrhe izvršavanja kazne zatvora. Problem je što se ovdje radna aktivnost može tretirati kao trošak te samim time sustav može biti nezainteresiran za njegovu organizaciju.

Zatvorenički rad kao sredstvo održavanja radnih sposobnosti zatvorenika odnosi se na pristup kojemu nije u fokusu resocijalizacijski cilj, već je usmjeren na osobnosti zatvorenika. Održavanje radnih sposobnost jedan je od najvećih problema izvršavanja kazne zatvora budući da tek mali dio zatvorenika ima mogućnost raditi i uz pomoć takve radne aktivnosti održavati svoje radne sposobnosti.

Zatvorenički rad kao unaprjeđenje materijalne baze zatvora je rijetko spominjana svrha zatvoreničkog rada, no valja joj pridati posebnu pažnju zbog svojih specifičnosti koje se ogledavaju kroz povezivanje zatvorskog sustava i privatnog kapitala. Iako sinergija privatnog i javnog može donijeti brojne benefite za zatvoreničku populaciju (primjerice veća ponuda poslova te bolje novčane naknade i sl.) valja uzeti u obzir potencijalne rizike koji se mogu javiti u ovakvoj organizaciji. Percepcija mogućih rizika može pospješiti preveniranje negativnih posljedica. Upravo zbog mogućnosti suvremene eksploatacije zatvoreničke populacije u svrhu financijske zarade ovim se rizicima valja detaljnije baviti u zasebnom dijelu rada.

Nadalje, jasno je kako rad ne može biti stihijska aktivnost, odnosno kako rad u bilo kojem smislu mora biti organiziran. Upravo je s aspekta zatvoreničkog rada, odnosno iz aspekta zatvorskih institucija sa svim svojim zahtjevima i specifičnostima u usporedbi s drugim institucijama društva zanimljivo proučiti sustave organizacije. Knežević (2008) je pobrojao sedam postojećih sustava organizacije rada zatvorenika koji će u nastavku ukratko biti prikazati.

2.4. Sustavi organizacije zatvoreničkog rada

Postojeći sustavi organizacije zatvoreničkog rada (Knežević, 2008):

1. Sustav zakupa (lease)
2. Sustav ugovora
3. Sustav po jedinici proizvoda
4. Sustav rada u režiji države
5. Sustav za potrebe države, državnih organa (state-use)
6. Sustav javnih radova
7. Sustav rada izvan penalne ustanove

1. **Sustav zakupa** jedan je od najstarijih sustava organizacije zatvoreničkog rada te valja istaknuti kako danas doživljava ponovni procvat u okvirima modela javno-privatnog partnerstva. Ovakav se sustav bazira na ustupanju zatvorenika nekoj tvrtki, privatniku ili poslodavcu u nekom drugom poslovnom odnosu koji nad kontrolom, radom i izdržavanjem zatvorenika preuzima potpunu ovlast. Problematika koja se kod ovakve organizacije zatvoreničkog rada javlja uglavnom je bazirana na činjenicu kako privatni poslodavci ulažu daleko veća sredstva u suvremenu elektronsku opremu i nadziranje zatvorenika uz pomoć suvremene tehnologije, snižavajući na taj način opće troškove vođenja zatvora. Cavadino i Dignan (1997, prema Knežević 2008) navode kako u takvim organizacijskim sustavima dolazi do izrazite štednje u pogledu broja i kvalitete osoblja.

2. **Sustav ugovora** svojevrsni je pokušaj ublažavanja nekih negativnih aspekata sustava zakupa. Ukratko rečeno, ovaj sustav dozvoljava da se rad organizira unutar zatvora, a da privatni poslodavac u zatvorske prostorije unese potrebne strojeve te da uz pomoć svog osoblja organizira proizvodnju. Mana ovakvog sustava je što je zatvorski sustav

ekonomski inferioran te postoji opasnost od umrežavanja interesa poslodavaca i upravnih struktura zatvora, odnosno postoji opasnost od korupcije na svim razinama strukture sustava.

3. **Sustav po jedinici proizvoda** ogledava se kroz kooperacijsku vezu između zatvora i drugog partnera tj. privatnog poslodavca. Kod ovakvog oblika sustava rad je u cijelosti organiziran unutar zatvora uz pomoć zatvorskog osoblja. Ovdje se radi o proizvodnji gotovih proizvoda ili o proizvodnji dijelova nekog proizvoda. U usporedbi sa prijašnjim modelima ovaj je nešto manje podložan korupciji iako je korupciju gotovo nemoguće isključiti. No, u pogledima suvremene proizvodnje ovakav dinamičan oblik rada postaje sve interesantniji mnogim zatvorskim sustavima. Dinamičnost se najviše očituje kroz konstantnu potrebu za prilagođavanjem, bilo zbog izmjene strukture zatvorenika ili zbog promjena koje pogađaju proizvodni sektor.

4. **Sustav rada u režiji države** možemo opisati kao sustav u kojem država, odnosno njezin predstavnik penalna ustanova u potpunosti kontrolira sve faze proizvodnje, ali i plasmana proizvoda. Zbog svoje kompleksnosti, sustav se rijetko izvodi u ovakvom obliku. Kao primjer jedne od najvećih kompanija ovakve vrste možemo istaknuti UNICOR što je komercijalno ime za Federal Prison Industry koja je osnovana u SAD-u 1934.godine (Johnson, 2002.; Federal Prison Industry, 2002, prema Knežević, 2008).

5. **Sustav za potrebe države** je značajan i vrlo često korišten sustav, ogledava se kroz proizvodnju proizvoda koji će se koristiti isključivo u različitim državnim službama (zaštitne kacige, dijelovi ili cijele službene uniforme i sl.) Dakle, ovi proizvodi ne idu u komercijalnu prodaju već su distribuirani unutar državnih službi.

6. **Sustav javnih radova** angažira zatvorenike na izgradnji primjerice, novih zatvora ili drugih velikih javnih objekata na kojima je smisleno i ekonomski opravdano angažirati zatvoreničku radnu snagu.

7. **Sustav rada izvan penalne ustanove.** Ovakav se sustav najčešće provodi na tri načina: 1. „Work release program“; 2. „Community release program“; 3. „Home confeinement program“ („kućni zatvor“).

7.1. „Work release program“ (Morris i Roothman, 1995.; Mays i Winfree,2002. prema Knežević, 2008.) organizira se izvan zatvora gdje je zatvorenik tijekom dana na poslu, odnosno van zatvora, a u ustanovu se vraća na spavanje. Za ovakvu organizaciju rada značajno je kako zatvorenik zaradom od rada mora podmiriti troškove boravka u instituciji, dio odvaja za uzdržavanje obitelji, a ostatak ostaje za njegove vlastite potrebe.

7.2. „Community release program“ specifičan je po svojoj funkciji prilagodbe zatvorenika na život na slobodi. Drugim riječima, njegov je rad organiziran kod gospodarskih subjekata kao dio procesa otpuštanja iz zatvora. Zatvor osigurava zaposlenje izvan ustanove dok je zatvorenik dužan ,kao i u „Work release programu“, podmirivati troškove boravka u ustanovi. O „Work release“ programima biti će riječi u nastavku rada.

7.3. „Kućni zatvor“ namijenjen je zatvorenicima koji izdržavaju kraće kazne lišenja slobode. Zatvorenici snose troškove provođenja ovog programa (Knežević, 2008).

Stavimo li u fokus hrvatski sustav, možemo zamijetiti kako je on kombinacija više gore navedenih sustava odnosno nekih njihovih obilježja. Prije svega, ovdje bismo mogli navesti mješavinu nekih karakteristika sustava ugovora, rada u režiji države te rada izvan ustanove. Isto navode i Uzelac, Žakman-Ban i Farkeš (2008) s time da ističu kako alternativne sankcije mogu sadržavati neke elemente sustava javnih radova.

2.5. Sustavi organizacije zatvoreničke izobrazbe

U pogledu sustava organizacije zatvoreničkog obrazovanja iz literature možemo zamijetiti kako zatvoreničku izobrazbu možemo podijeliti na onu koja se odnosi na opismenjavanje i završavanje osnovnoškolskog programa te na izobrazbu koja je usmjerena na struku odnosno stjecanje zvanja. Nadalje, kao još jedan vid obrazovanja moguće je istaknuti više i visoko obrazovanje tijekom izdržavanja kazne zatvora. Kao primjer organizacije obrazovanja možemo prikazati koncept *„Vocational Education and Traning“* (VET) australskog Odjela za zatvorski sustav (*Department of Correctional Services*). U okviru obrazovanja VET program nudi: osnovnu izobrazbu za odrasle; strukovnu izobrazbu; srednjoškolsko i više obrazovanje; trening vještina traženja posla i životnih vještina; priprema prije otpusta i Program zaposlenja zatvorenika (po odsluženoj kazni); vozačka škola. Ovdje je zamjetan spoj klasičnog obrazovanja i pružanja vještina u vidu bolje reintegracije u društvo

po odsluženoj kazni. Ovakav pogled kreće od filozofije kako je stjecanje naobrazbe nužno za poboljšanje izgleda za pronalazak posla po izlasku iz zatvora što se dovodi u vezu sa važnim čimbenicima u borbi protiv recidivizma (Dawe, 2007). O vezama između obrazovnih programa i recidivizma biti će više rečeno u zasebnom dijelu ovog rada.

Kako bi potanje objasnili sustave obrazovanja unutar zatvorskih sustava, tablično ćemo prikazati obrazovne programe koji se nude unutar zatvorskog sustava četiri zemlje Europske unije.

Tablica 1 Organizacija obrazovnih programa u zemljama EU

Francuska	Prema zakonskim propisima „svaki zatvorenik koji treba ili želi"“ mora imati pristup "kvalitetnom obrazovanju, ekvivalentnom onome koje se pruža u vanjskom svijetu". Zatvorenicima se mora omogućiti "uključivanje u sve obrazovne programe koji su u skladu s njihovom kaznenom situacijom i njihovim uvjetima pritvora". U praksi svaka kaznena institucija unutar svog ustrojstva ima nastavne jedinice, ali zbog nedostatka resursa one ne pružaju sve vrste obrazovanja. U svakom zatvoru osigurano je osnovnoškolsko obrazovanje i programi opismenjavanja zatvorenika. Uobičajeno je osiguranje srednjoškolskog obrazovanja, ali je broj mjesta vrlo ograničen. Što se tiče viših razina obrazovanja ono je omogućeno najčešće kroz programe učenja na daljinu, no postoje i određeni zatvori gdje sveučilišni profesori dolaze predavati zatvorenicima polaznicima viših programa obrazovanja (Crétenot, Liaras i Edizioni, 2013).
Italija	Gotovo svugdje možemo pronaći tečajeve pismenosti za strance, kao i osnovne i srednjoškolske programe. U gotovo svim institucijama za osuđene zatvorenike postoje srednjoškolski tečajevi osposobljavanja za određena zanimanja iako su ti tečajevi nerijetko neprilagođeni potrebama tržišta rada te time ne olakšavaju zatvoreniku probleme vezane uz pronalaženje posla po isteku kazne. Postoje i stalni sporazumi (oko deset na području Italije) između zatvora i sveučilišta, prema kojima u zatvorima djeluju manje sekcije namijenjene za zatvorenike koji studiraju. Sveučilišta osiguravaju profesore predavače i polaganje ispita (Marietti i Edizioni, 2013).
Španjolska	Prema zakonodavstvu Španjolske postoje obrazovni programi koji uključuju: opismenjavanje nepismenih zatvorenika, konsolidaciju znanja, srednjoškolsko

	obrazovanje odraslih, opismenjavanje stranih zatvorenika, strukovno osposobljavanje srednje i više razine, programi škola stranih jezika. Postoji i mogućnost formalnog sveučilišnog obrazovanja zahvaljujući sporazumu o suradnji sa Nacionalnim sveučilištem za učenje na daljinu (*Universidad Nacional de Educación a Distancia - UNED*) koji omogućava zatvorenicima starijim od 25 godina izravan pristup visokoškolskom obrazovanju po jednakim kriterijima kao i za osobe na slobodi. Student ima odgovarajuće mentorstvo, podršku za udaljenost i didaktički materijal (Aranda Ocaña i Edizioni, 2014).
Ujedinjeno Kraljevstvo	Edukacijski tečajevi dostupni su s ciljem stjecanja novih vještina, primjerice učenje čitanja i pisanja te bazičnih matematičkih operacija, informatičko opismenjavanje, strukovna izobrazba (drvodjelstvo, vrtlarstvo i sl.). Većina zatvorenika dobiva individualizirani plan učenja sa detaljnim popisom tečajeva i treninga. Većina tečajeva vodi do kvalifikacija koje mogu pomoći u zapošljavanju po izdržanoj kazni. Postoji i mogućnost učenja na daljinu. Za visoko obrazovanje zatvorski sustav ne osigurava financijska sredstva već se očekuje da zatvorenik polaznik takvih programa sam financira svoj polazak (Silvestri i Edizioni, 2013).

U Hrvatskoj izobrazba zatvorenika odnosi se na opismenjavanje i završavanje osnovne škole bez obzira na dob zatvorenika, osposobljavanje za obavljanje osnovnih, pomoćnih poslova, srednjoškolska izobrazba za određena zanimanja, razni tečajevi te nastavak započete izobrazbe na razini srednje, više i visoke škole. Izobrazba zatvorenika realizirana je u suradnji sa vanjskim obrazovnim ustanovama. U kaznionicama i zatvorima organizira se osposobljavanje za određena zanimanja, a zatvorenicima se može omogućiti stjecanje višeg i visokog obrazovanja na vlastiti trošak, ako se program izobrazbe može uskladiti sa sigurnosnim razlozima (Izvješće o stanju i radu kaznionica zatvora i odgojnih zavoda, 2015).

Prema podacima dostupnim na internetskim stranicama Ministarstva pravosuđa RH (https://pravosudje.gov.hr/vijesti/uprava-za-zatvorski-sustav-sektor-tretmana/14279) zatvorenici su se tijekom 2016. godine osposobljavali za obavljanje osnovnih i pomoćnih poslova u zanimanjima računalni operater, operater na računalu, poslužitelj jela i pića, proizvođač povrća na ekološki način, voćar, pčelar, zavarivač, pekar, rukovatelj strojevima za obradu metala skidanjem strugotine, rukovatelj strojevima za finalnu obradu drva, rukovatelj

motornom pilom, rukovatelj motornom kosilicom, soboslikar-ličilac u grafičkim zanimanjima i sl.

3. ZAKONSKA REGULATIVA

U ovom ćemo se dijelu rada posvetiti međunarodnim propisima koji reguliraju područje zatvoreničkog rada te zakonima Republike Hrvatske, prije svega Zakonu o izvršavanju kazne zatvora kao svojevrsnom „lex specialis“ za područje koje je nama u fokusu. Također, prikazat će se i pozitivni pravni propisi koji reguliraju izobrazbu i organizaciju slobodnog vremena.

Prije nego li ukratko prikažemo temeljne međunarodne dokumente valja napomenuti kako je pitanje rada definirano i u Ustavu Republike Hrvatske na način da se jamči pravo na rad (članak 55.) te se zabranjuje prisilan i obvezatan rad (članak 23.). Iako nam se može činiti kako je prisilan rad stvar daleke povijesti i robovlasničkih sustava valja spomenuti kako je zakonodavstvo SFRJ poznavalo kaznu lišenja slobode s prisilnim radom. Tipična norma iz ruskog „revolucionarnog prava“ uvedena je na ove prostore 1947. godine te je u kasnijem zakonu i zadržana. Obvezatan se rad opravdavao u smislu kako je svrha zatvoreničkog rada najpogodnije sredstvo za resocijalizaciju osuđenih iz razloga što je upravo rad smisao i sadržaj korisnih članova društva. Zakon je izričito predviđao stjecanje i izgradnju radnih navika osuđenih kako bi se što lakše uključili u koristan život na slobodi (Šeparović, 2003).

3.1. Zakonska perspektiva zatvoreničkog rada

U pogledu zatvoreničkog rada među važnijim međunarodnim dokumentima valja spomenuti Europsku konvenciju o ljudskim pravima (čl. 4. st. 3.) kojom se zabranjuje ropstvo i prisilan rad tumači da redoviti rad zatvorenika ne ulazi u pojam prisilnog rada te se stoga ne može smatrati niti oblikom ropskog položaja. Važno je istaknuti i Rezoluciju Odbora ministara Vijeća Europe iz 1975. o radu u zatvorima. Ističe se kako rad u zatvoru treba kreativno pridonijeti provođenju tretmana i obuke i treba biti njihov sastavni dio. Bilo bi poželjno kada bi se zatvorenicima pronašao posao koji odgovara njihovoj ulozi koju obnašaju u društvu. Plaćanje zatvorenika nastoji se izjednačiti s plaćanjem slobodnih radnika. Takvo se plaćanje nastoji primijeniti i na zatvorenike koji se bave nekim drugim aktivnostima u okviru svog zatvorskog tretmana (Šeparović, 2003). Obrađujući svaku temu u okviru penološkog tretmana ujedno valja ukratko prikazati stvari kako ih vidi zakonodavac.

Kako bismo potanje obradili temu međunarodnih akata koji se odnose na zatvorenički rad u nastavku slijedi prikaz članaka iz nekoliko međunarodnih dokumenata s naglaskom na Standardna minimalna pravila za postupanje sa zatvorenicima.

Ugovor o građanskim i političkim pravima, Članak 8:

3. a) Nitko se ne može primorati na obavljanje prinudnog ili obvezatnog rada.

b) Točka a) ovog stavka ne može se tumačiti kao zabrana izvršenja kazne prinudnog rada, izrečene od strane nadležnog suda, u zemljama gdje se za neki zločin može izreći kazna lišavanja slobode s prinudnim radom.

c) Ne smatra se kao „prinudan ili obvezatan rad" u smislu ovog stava:

(i). svaki rad ili služba, na koji se odnosi točka b), a koji se normalno traže od osobe lišene slobode na osnovu redovne sudske odluke ili koje se na osnovu takve odluke nalazi na uvjetnom otpustu.

Osnovna načela za postupanje sa zatvorenicima, Načelo 8:

Moraju se stvoriti uvjeti koji će omogućiti zatvorenicima da se prime sadržajnog posla za koji će biti plaćeni i koji će im pomoći pri njihovom ponovnom vraćanju na tržište radne snage zemlje u kojoj borave i koje će im dopustiti da sami doprinesu njihovom vlastitom novčanom uzdržavanju kao i onom njihove obitelji.

Standardna minimalna pravila za postupanje sa zatvorenicima, Pravila 71:

1) Rad u zatvoru ne smije imati ponižavajući karakter.

2) Od svih se zatvorenika traži da rade, ovisno o njihovim duševnim i tjelesnim sposobnostima koje će utvrditi liječnik.

3) Zatvorenici se trebaju baviti korisnim radom koji će biti dovoljan da ih zaposli tijekom trajanja redovnog radnog dana.

4) Taj rad treba, u granicama mogućnosti, biti takve prirode da sačuva ili poveća njihovu sposobnost da nakon izlaska iz zatvora časno zarađuju za svoj život.

5) Potrebno je osigurati korisnu strukovnu izobrazbu onim zatvorenicima koji ju mogu koristiti, a naročito mladim zatvorenicima.

6) U granicama koje odgovaraju racionalnom stručnom odabiru, potrebama uprave i institucijske discipline, zatvorenicima treba omogućiti da izaberu vrstu posla koji žele raditi.

Standardna minimalna pravila za postupanje sa zatvorenicima, Pravila 72:

1) Organizacija i metode rada u kaznenim institucijama trebaju biti što bliži organizaciji i metodama koje vrijede za sličan rad izvan zatvora, kako bi se zatvorenici pripremili za normalne uvjete rada na slobodi.

2) Međutim, interes i strukovna izobrazba zatvorenika ne trebaju biti podređeni želji da se ostvari dobit od njihova rada.

Standardna minimalna pravila za postupanje sa zatvorenicima, Pravila 73:

1) Industrijskim pogonima i seoskim gospodarstvima kaznenih institucija treba prvenstveno upravljati zatvorska uprava, a ne privatni poduzetnici.

2) Kad zatvorenici rade one poslove koji nisu pod kontrolom uprave, uvijek trebaju ostati pod nadzorom zatvorskog osoblja. Osobe za koje se izvode ti radovi, osim ako to nije za druge državne ustanove, moraju upravi platiti uobičajenu nadnicu za rad, vodeći uvijek računa o učinku svakog zatvorenika.

Standardna minimalna pravila za postupanje sa zatvorenicima, Pravila 74:

1) Mjere opreza, propisane radi zaštite, sigurnosti i zdravlja slobodnih radnika, treba provesti i u kaznenim institucijama.

2) Treba donijeti odluke o naknadi štete zatvorenicima za povrede pri radu i za profesionalna oboljenja, pod istim uvjetima koji po zakonu vrijede za slobodne radnike.

Standardna minimalna pravila za postupanje sa zatvorenicima, Pravila 75:

1) Maksimalan broj radnih sati zatvorenika, u danu ili tjedno, treba biti utvrđen zakonom ili upravnim pravilnikom, vodeći računa o propisima ili lokalnim običajima koji se primjenjuju za slobodne radnike.

2) Ovako utvrđeni satovi trebaju uključivati jedan dan odmora u tjednu i dovoljno vremena za nastavu i ostale djelatnosti koje su predviđene za postupanje i rehabilitaciju zatvorenika.

Standardna minimalna pravila za postupanje sa zatvorenicima, Pravila 76:

1) Rad zatvorenika mora biti pravedno nagrađen.

2) Pravilnikom treba dozvoliti zatvorenicima da uporabe bar jedan dio svoje naknade za kupovinu odobrenih predmeta namijenjenih osobnoj uporabi, a drugi dio pošalju svojim obiteljima.

3) Pravilnikom treba također predvidjeti da jedan dio naknade uprava zadrži, kako bi se stvorila ušteda koja će biti predana zatvoreniku pri izlasku iz zatvora.

U Republici Hrvatskoj rad i izobrazba zatvorenika tijekom izdržavanja kazne zatvora regulirani su Zakonom o izvršavanju kazne zatvora (ZIKZ) te Pravilnikom o radu i strukovnoj izobrazbi, popisu i opisu poslova zatvorenika, te naknadi za rad i nagrade (u daljnjem tekstu Pravilnik). Sukladno članku 14. navedenog zakona rad i izobrazba zatvorenika spadaju pod prava zatvorenika. Sam značaj rada i izobrazbe ogledava se u tome što su oformljene dvije zasebne glave zakona koje reguliraju ovo područje. Glava XII ZIKZ-a regulira rad zatvorenika te se prema članku 80. zatvoreniku omogućuje rad sve dok je on u skladu sa zdravljem zatvorenika, s njegovim stečenim znanjima i s mogućnostima kaznionice odnosno zatvora u kojem se osoba nalazi. Sama se organizacija rada pokušava učiniti što sličnijom onoj na slobodi. Zakonom je također reguliran odmor u tijeku rada, dnevni i tjedni odmor te godišnji odmor koji može trajati od osamnaest do trideset radnih dana. Zatvorenika se potiče na rad radi održavanja i stjecanja stručnog znanja i iskustva, njegova osposobljavanja i radi tjelesnih i duševnih potreba.

Zanimljivim se čini spomenuti stavak (4) koji kaže kako se zatvorenika može zaposliti na poslovima u kaznionici, odnosno zatvoru ili kod drugog poslodavca izvan kaznionice odnosno zatvora. Ovaj je stavak važan iz aspekta tipova organizacije zatvoreničkog rada koji je spomenut u prethodnom dijelu. Uzelac i sur. (2008) ovo rješenje ističu važnim iz razloga što je pojedinim skupinama zatvorenika koji ispunjavaju pravne norme za nastavak rada kod svog poslodavca tijekom izdržavanja kazne zatvora omogućeno da ne prekidaju svoj radni kontinuitet. Upravo je zapošljavanje kod drugog poslodavca regulirano člankom 81. Uz dopuštenje središnjeg ureda za zatvorski sustav i na temelju ugovora o radu između poslodavca i kaznionice te pod uvjetom da im nije izrečena zabrana obavljanja dužnosti ili djelatnosti zatvorenici mogu odlaziti na rad vanjskom poslodavcu. Naravno da ovakav način rada nije obvezatan odnosno zatvorenik mora dati svoj pristanak. Ovakvo rješenje posebno je

pogodno za zatvorenike sa kraćim zatvorskim kaznama jer se ovakvim rješenjem pokušava zatvorenika zadržati u radnom odnosu što je od izrazite važnosti uzmemo li u obzir rehablitacijski koncept i samu svrhu izdržavanja kazne zatvora. Prema Izvješću o stanju i radu kaznionica, zatvora i odgojnih zavoda za 2015. godinu u promatranom je razdoblju 9 zatvorenika nastavilo obavljati rad kod svog poslodavca dok vlastitu djelatnost nije nastavio obavljati niti jedan zatvorenik.

Nadalje, Glava XII ZIKZ-a regulira radno vrijeme zatvorenika, odmori i naknada za rad. Za rad se dobiva novčana naknada koja se izračunava na način da se pomnoži osnovica za izračun naknade za rad (20% od bruto osnovice za obračun plaća državnih službenika i namještenika) s koeficijentom njegovog rada. Valja napomenuti da se 30% od naknade za rad odvaja kao obvezna ušteđevina te se polaže na banku ili štedionicu. Zaštita prava zatvorenika ogledava se kroz novčanu pomoć (članak 86.) koja je zajamčena zatvorenicima bez prihoda koji su stariji od šezdeset pet godina ili su trajno radno nesposobni. Novčana se pomoć osigurava iz državnog proračuna. U daljnjem tekstu Zakona regulirane su povrede obveza iz rada (kašnjenje, neopravdano izbivanje s posla, namjerno oštećivanje sredstava za rad i sl.). Važnim se čini istaknuti Članak 89. koji definira naknadu za vrijeme izobrazbe koja se u pravilu organizira uz rad. Zatvorenik je u mogućnosti tražiti potvrdu o radu tijekom izdržavanja kazne zatvora.

Obratimo li pozornost na međunarodne dokumente, poglavito na Standardna minimalna pravila za postupanje sa zatvorenicima i na ZIKZ možemo zamijetiti kako je Hrvatska u svoje pozitivno zakonodavstvo inkorporirala sve važne stavke koje se odnose na zatvorenički rad. Rehabilitacijski ideal koji se iskazuje u definiranju same svrhe kazne zatvora svrstava i fenomen zatvoreničkog rada u sferu aktivnosti kojima je cilj kretanje prema rehabilitaciji.

3.2. Zakonska perspektiva izobrazbe i slobodnog vremena

Međunarodni dokumenti sugeriraju, odnosno propisuju standarde u vezi izobrazbe i slobodnog vremena zatvorenika.

Opća deklaracija o pravima čovjeka, Članak 26:

(1) Svatko ima pravo na obrazovanje.

(2) Obrazovanje mora biti usmjereno punom razvitku ljudske osobe i na učvršćenje poštovanja čovjekovih prava i osnovnih sloboda.

Opća deklaracija o pravima čovjeka, Članak 27:

(1) Svatko ima pravo slobodno sudjelovati u kulturnom životu zajednice, uživati u umjetnosti i sudjelovati u znanstvenom napretku i u njegovim koristima.

Standardna minimalna pravila za postupanje sa zatvorenicima, Pravilo 77:

1) Treba poduzeti mjere za daljnju izobrazbu svih zatvorenika sposobnih za to, svakako imajući u vidu i vjeronauk u zemljama gdje je to moguće. Nastava za nepismene i mlade zatvorenike treba biti obvezatna i uprava tome mora posvetiti posebnu pozornost.

2) Koliko je izvedivo, nastavu koju pohađaju zatvorenici treba uskladiti sa sustavom javne nastave kako bi mogli bez teškoća nastaviti svoju izobrazbu nakon puštanja na slobodu.

Standardna minimalna pravila za postupanje sa zatvorenicima, Pravilo 78:

1) Za tjelesno i duševno zdravlje zatvorenika treba u institucijama organizirati zabavne i kulturne aktivnosti.

Izobrazba zatvorenika regulirana je Glavom XIII Zakona o izvršenju kazne zatvora i Pravilnikom o osnovnoj i strukovnoj izobrazbi zatvorenika. Moguće ju je organizirati unutar i izvan kaznionice, odnosno zatvora u skladu s općim propisima. Osnovno školovanje organizira kaznionica za osobe do 21.godine života bez završene osnovne škole dok se opismenjivanje nepismenih zatvorenika vrši bez obzira na dob (članak 92. ZIKZ). Članak 93. navodi kako je vrsta izobrazbe određena programom izvršavanja kazne, a ovisi o sposobnostima i sklonostima zatvorenika, trajanju kazne i drugim okolnostima značajnim za ostvarenje svrhe kazne. Nakon završene izobrazbe zatvoreniku se daje svjedodžba na kojoj se ne vidi da je školovanje provedeno u kaznionici, odnosno zatvoru (čl. 93. st 2) što je moguće istaknuti kao veoma pozitivno u vidu traženja posla po izlasku iz zatvora. Svjedodžba iz koje je vidljivo kako je osoba stekla zvanje tijekom izdržavanja kazne zatvora mogla bi dovesti do diskriminacije osobe od strane potencijalnog poslodavca prilikom traženja posla. Također, postoji i mogućnost višeg i visokog stupnja izobrazbe o vlastitome trošku ako se program izobrazbe može uskladiti sa sigurnosnim razlozima (čl. 93. st. 3).

Organizaciju slobodnog vremena regulira Glava XV u okviru koje navodi kako je ustanova dužna osigurati prostor i opremu za konstruktivno provođenje slobodnog vremena

(kroz likovne, tehničke, glazbene, dramske, informatičke i slične radionice). U članku 97. zakonodavac predviđa knjižnicu u okviru svake ustanove što je u skladu s idejama obrazovanja i konstruktivnog provođenja slobodnog vremena. U okviru slobodnog vremena važnim se čini istaknuti i članak 99. koji predviđa stvaranje uvjeta za šport, tjelovježbu i rekreaciju u skladu s mogućnostima kaznionice. Važnošću sportsko – rekreativnih aktivnosti u vidu rehabilitacije posvetit ćemo se u zasebnom djelu ovog rada. U pogledu slobodnog vremena važnim se ističe i članak 102. koji kaže kako su stvari ili druga djela nastala radom zatvorenika u slobodno vrijeme po naknadi troškova izrade zatvorenikovo su vlasništvo. Ovdje je moguće zamijetiti spoj između rada i slobodnih aktivnosti.

Iz ovog kratkog prikaza zakonske regulative u pogledu slobodnog vremena zamjetna je važnost, koju je primijetio i zakonodavac, provođenja slobodnog vremena ne na stihijski, već na konstruktivan način čime se potvrđuje značaj slobodnog vremena u rehabilitacijskom aspektu. O tome govore i Damjanović i sur. (2002) te navode kako je upravo kroz kvalitetno provođenje slobodnog vremena kod zatvorenika moguće pobuditi neke nove interese koji bi mu u životu na slobodi mogli biti od velike pomoći da razvije životni stil koji ne uključuje kršenje zakona.

Rehabilitacijske funkcije rada, izobrazbe i organizacije slobodnog vremena prepoznate su kao važne te zauzimaju važno mjesto u Zakonu o izvršavanju kazne zatvora. Kako bismo pobliže približili razmjere općih programa tretmana u nastavku će biti prikazano Izvješće o stanju i radu kaznionica zatvora i odgojnih zavoda za 2015. godinu.

4. IZVJEŠĆE ZA 2015. GODINU

Uzmemo li kao promatrano razdoblje 2015. godinu brojno stanje zatvorenika (prema prosječnom mjesečnom stanju) iznosilo je 3.584 zatvorenika od kojih je radno angažirano bilo 1.219 zatvorenika, odnosno 34,01% od ukupnog broja zatvorenika. Pad broja radno angažiranih zatvorenika možemo objasniti činjenicom da broj zatvorske populacije u RH posljednjih godina bilježi pad.

Tablica 2 Radno angažirani zatvorenici po godinama

KAZNENA TIJELA	2011.	2012.	2013.	2014.	2015.	% +/- 2015/2014	% +/- 2015/2011
Kaznionice	1.164	1.100	1.008	938	878	-6,4%	-24,57%
Zatvori	501	407	438	400	295	-26,25%	-41,12%
Ukupno	1.741	1.577	1.499	1.384	1.219	-11,92%	-29,98%

Zatvorske radionice su organizirane u posebnim odjelima, odnosno odjelima za rad i strukovnu izobrazbu zatvorenika (sukladno čl. 23. ZIKZ). Članak 3. Pravilnika kao poslove na kojima rade zatvorenici navodi: proizvodnja raznovrsnih predmeta od različitih materijala, proizvodnja poljoprivrednih proizvoda, pružanje obrtničko-zanatskih usluga, obavljanje fizičkih, intelektualnih i pomoćno-tehničkih poslova.

Kao primjer ustroja zatvoreničkog rada možemo prikazati preko Odjela za rad i strukovnu izobrazbu zatvorenika Kaznionice u Lepoglavi. U okviru navedenog odjela ustrojeni su pododsjeci:

-Pododsjek radionice poljoprivrede

-Pododsjek metalske radionice

-Pododsjek drvoprerađivačke radionice

-Pododsjek radno-terapijske radionice

-Pododsjek radionice ugostiteljstva

-Pododsjek radionice održavanja

Generalno gledano, radna mjesta na kojima zatvorenici mogu biti zaposleni najlakše možemo podijeliti na režijski rad koji uključuje pomoćne, tehničke i fizičke poslove, rad u zatvorskim radionicama koji uključuje primjerice metaloprerađivačku ili drvoprerađivačku

proizvodnju te rad izvan kaznenog tijela. U okviru odjela obavljaju se poslovi obrade drva i metala, ugostiteljstva, poljoprivrede, održavanja, šljunčarenja, eksploatacije kamena, izrade betonske galanterije i slično. Pomoćno-tehnički poslovi na kojima rade zatvorenici u kaznionicama i zatvorima se najčešće odnose na održavanje čistoće i urednosti prostorija i kruga kaznionice, odnosno zatvora, pranje vozila, ličenje, pomoćne poslove u praonici rublja, kuhinji, skladištu, zatvorskoj radionici, zatvorskoj prodavaonici i slično. Izvan kaznionice zatvorenici obavljaju pomoćne poslove u pilanama, građevinarstvu, uređenju okoliša, poslove utovara-istovara, poljoprivredi i slično, odnosno nastavljali obavljati vlastitu djelatnost ili rad kod svog poslodavca sukladno ZIKZ.

Tablica 3 Radno angažirani zatvorenici u odnosu na vrstu kaznenih tijela

	Kaznionice	Zatvori
Režijski rad (pom, teh, fiz poslovi)	485 (55%)	244 (83%)
Rad u zatvorskoj radionici	350 (40%)	10 (3%)
Rad izvan kaznenog tijela	43 (5%)	41 (14%)
Ukupno	878	295

Tablica 4 Radno angažirani zatvorenici po mjestima rada

MJESTO RADA	2011.	2012.	2013.	2014.	2015.	% +/- 2015/2014	% +/- 2015/2011
Režijski poslovi	1.130	1.062	999	918	755	-15,58%	-31,42%
Zatvorska radionica	524	447	407	361	360	-0,28%	-31,39%
Kod drugog poslodavca	87	68	93	105	849	-20,00%	-3,45%
Ukupno	1.741	1.577	1.499	1.384	1.219	-11,92%	-29,98%

Proizvodi nastali radom zatvorenika, prije svega namijenjeni su potrebama kaznenih tijela. U tom pogledu zanimljivim se čini istaknuti količine robe proizvedene u poljoprivrednim radionicama u 2015.godini.

Tablica 5 Količina proizvedene robe u poljoprivrednim radionicama za 2015. godinu

Povrće	317.257 kg	Vrijednost od 1.041.627 kn
Voće	38.165 kg	Vrijednost od 85.224 kn
Svježe meso	238.880 kg	Vrijednost od 3.767.864 kn
Jaja	241.635 kom	Vrijednost od 310.991 kn
Mlijeko	150.879 lit	Vrijednost od 641.614 kn

Prosječna naknada za rad u redovnom radnom vremenu iznosila je 547 kn, prosječno najviše naknade za rad odnose se na rad u okviru zatvorskih radionica te iznose 625kn, a najniže za rad kod drugog poslodavca gdje iznose 447 kn. Iako su sredstva za rad kaznionica i zatvora osigurana u državnom proračunu (čl. 38. st. 1. ZIKZ) sredstva ostvarena radom zatvorenika moguće je koristiti kao dopunska sredstva za potrebe programa izvršavanja kazne (čl. 38.st. 2. ZIKZ) što smatramo izuzetnom vrijednošću. Radom zatvorenika ostvareno je 31.884.330 kn prihoda te 27.409.288 kn rashoda čime je ostvaren višak prihoda koji iznosi 4.435.042 kn koji je najvećim iskorišten za poboljšanje uvjeta života i rada zatvorenika.

U pogledu izobrazbe zatvorenika valja napomenuti kako se prikazani podaci odnose na zatvorenike i maloljetnike u kaznenim tijelima u 2015. godini. U Izvješću se navodi kako je unutar Ministarstva pravosuđa oformljena posebna jedinica, Odjel za izobrazbu zatvorenika, istražnih zatvorenika, kažnjenika i maloljetnika u sklopu Centra za izobrazbu. Među ostalim aktivnostima kojima se bavi Centar za izobrazbu provedena je i analiza interesa, odnosno potreba za obrazovanjem zatvorenika i maloljetnika. Prema dobivenim rezultatima zatvorenici i maloljetnici zainteresirani su uglavnom za završetak osnovne škole, srednje škole i/ili osposobljavanje, odnosno prekvalifikaciju, dok manji broj iskazuje želju za nastavkom višeg ili visokog obrazovanja.

Tablica 6 Oblici izobrazbe tijekom 2015. godine

Oblici izobrazbe	Tijekom godine					
	upisali	završili	prekinuli	nastavljaju	U kaznenom tijelu	U kaznenom tijelu

opismenjavanje	7	4	0	3	6	1
osnovna škola	46	22	2	22	46	0
osposobljavanje	165	141	10	14	158	7
Obrtnička i strukovna škola	9	6	0	3	2	7
Srednja škola	1	0	0	1	1	0
Viša škola	2	0	0	2	0	2
Visoka škola	2	0	0	2	0	2
Tečajevi	38	29	7	2	38	0
ukupno	270	202	19	49	251	19

U pogledu provođenja slobodnog vremena, tijekom 2015. godine zatvorenici i maloljetnici aktivno su sudjelovali u različitim kulturnim aktivnostima u kaznionicama i zatvorima kao i izvan njih. Osim organizacije koncerata, kazališnih predstava i likovnih izložbi, za zatvorenike i maloljetnike organizirani su i vjerski obredi. Povremeno su održavane glazbene slušaonice, predavanja i tribine o aktualnim sportskim i ostalim događanjima.

Tablica 7 Oblici provođenja slobodnog vremena u 2015.godini

Kulturni i vjerski događaji	Koncerti	23
	Kazališne predstave	15
	Vjerski događaji	329
Sportski događaji	Nogomet	118
	Stolni tenis	46
	Košarka	24
	Drugo (badminton, šah, odbojka, boćanje, dizanje utega, teretana)	526

5. OPĆI PROGRAMI TRETMANA I RECIDIVIZAM

U ovom ćemo dijelu rada prikazati rezultate istraživanja koja u vezu dovode rad i izobrazbu zatvorenika i recidivizma. U pogledu radnih aktivnosti zatvorenika pitanje koje se postavlja je da li plaćeni rad zatvorenika tijekom izdržavanja kazne zatvora ima benefite u smislu pozitivnih ishoda po odsluženju kazne. Prema Nacionalnom institutu za pravdu (*National Institute of Justice*) upravo plaćeni rad doprinosi smanjenju stopa recidivizma u SAD-u. U dijelu ovog rada bavili smo se pitanjem privatnog kapitala u zatvorskom sustavu sa stajališta rizika za eksploataciju zatvorenika kao jeftine radne snage, no Marylin, Moses i Smith (2007) ističu kako su zatvorenici koji su radili za privatne kompanije tijekom izdržavanja kazne zatvora u boljem položaju naspram zatvorenika koji u, kako oni to kažu, tradicionalnim zatvoreničkim industrijama ili pak nisu radili. Bolji se položaj ogledava kroz niže stope recidivizma ove grupe zatvorenika kao i kroz podatak da po pronalasku posla na slobodi duže zadržavaju taj posao. Pod tradicionalnom zatvoreničkom industrijom autori smatraju izradu prometnih znakova i registarskih tablica i sl. što je bila karakteristična proizvodnja zatvorske industrije.

Saylor i Gaes (1997) istraživali su utjecaj zatvoreničkih programa rada i razvoja vještina (strukovne izobrazbe) na prilagodbu na institucionalni život, visinu plaće nakon otpusta iz ustanove i recidivizam. Rezultati su pokazali kako su oni zatvorenici koji su tijekom izdržavanja kazne bili radno angažirani ili su pohađali neki od programa strukovne izobrazbe imali veće šanse za zaposlenje unutar prvih 12 mjeseci po izlasku iz ustanove za 14% te su u 35% slučajeva manje recidivirali.

Istraživanje *Zatvorska dilema: da li obrazovanje i strukovna izobrazba utječu na recidivizam?* (*Prison's Dilemma: Do Education and Jobs Programmes Affect Recidivism?)* izdvaja mogućnost zatvorskog zaposlenja u industrijskim poslovima, kuhinji i praonici, te naravno mogućnost pohađanja određenog edukativnog programa. Generalno gledano, rezultati govore o smanjenju recidivizma kod zatvorenika koji su radili u zatvoru ili pohađali edukativni program, nego kod onih koji nisu. Pokazalo se da je oko 24% zatvorenika koji rade u industrijskim poslovima manje sklono recidivizmu, isto kao i 33% zatvorenika koji su pohađali strukovne edukativne programe. U istraživanju se govori o pozitivnim karakteristikama, sposobnostima i vještinama koje zatvorenici razvijaju putem radnih i edukacijskih programa te im one pomažu u pronalaženju posla nakon izlaska iz zatvora, što,

prema mišljenju autora, doprinosi smanjenju recidivizma. Stečena im znanja i vještine pomažu u preživljavanju i prilagodbi u svijetu izvan zatvora (Sedgley i sur., 2007).

Sljedeće istraživanje pod nazivom *Edukacija i osposobljavanje za rad u zatvoru* (*Education and Job Training in Prison)* bavi se gotovo istim problemom, no govori nam i o tome da je najveći strah zatvorenika prilikom izlaska iz zatvora upravo to što ne znaju što bi sa sobom i što bi radili, osjećaju problem oko ponovnog integriranja u društvenu zajednicu zbog sveprisutne stigmatizacije. To je ujedno i njihova najveća motivacija za rad i edukaciju u zatvoru jer im stečena znanja mogu pomoći primjerice u traženju zaposlenja odnosno rješavanju egzistencijalnih pitanja na društveno prihvatljiv i legalan način. U istraživanjima u koje su uključeni i iskazi poslodavaca dokazano je da osobe s kriminalnom poviješću imaju manje šanse za zaposlenje nego osobe koje pate od kroničnih bolesti ili onih sa psihičkim, senzornim i komunikacijskim poteškoćama. No, dokazano je i da bivši osuđenici koji su prošli bilo koju vrstu edukacije i treninga tijekom boravka u zatvoru imaju puno bolji ugled među tim istim poslodavcima. Jedni od najuspješnijih edukacijskih programa su oni koji uključuju akademsku poduku iz čitanja, pisanja, matematike, ali i učenja novih, prilagođenijih načina komunikacije s drugim ljudima. Pokazalo se da je najviše zatvorenika pohađalo programe razvoja komunikacijskih vještina (oko 74%). Ako krenemo s pretpostavkom da su komunikacijske vještine izrazito važne u svakodnevnom funkcioniranju, uvidjet ćemo važnost rada sa zatvorenicima na tome području (Greenberg, Dunleavy i Kutner, 2003).

Istraživanje *Uloga strukovne izobrazbe u smanjenju recidivizma u Australiji (The role of VET in recidivism in Australia)* na području penalnih ustanova pokrajine Queensland rezultiralo je potvrđivanjem teze da izobrazba smanjuje postotak recidivista. 32% zatvorenika koji nisu sudjelovali u programu strukovne izobrazbe u roku od dvije godine recidiviralo je dok je samo 23% zatvorenika sudionika strukovne izobrazbe recidiviralo tokom istog perioda. Također treba uzeti u obzir profil zatvorenika budući da istraživanje pokazuje da je pristanak priključivanju u neki vid strukovne izobrazbe povezan s određenim karakteristikama kao što su dob, spol, duljina kazne, vrsta kaznenog djela zbog kojeg su osuđeni. Uključeni u strukovnu izobrazbu su češće mlađi zatvorenici, na izdržavanju kazne od 1-10 godina, više razine obrazovanja i češće su počinitelji imovinskih delikata (Callan, Gardner, 2007).

5.1. PIECP Program

Kao važan primjer efikasnog spoja privatnog kapitala i zatvorskog sustava u SAD-u spominje se PIECP program (*Prison Industry Enhancement Certification Program*) koji dopušta zatvorenicima da rade za privatnog poslodavca što im omogućava bolja novčana primanja. PIECP program nastao je na inicijativu Kongresa 1979. godine te se njime potiče suradnja između državnih zatvora i privatnih kompanija u svrhu što boljeg zapošljavanja zatvorenika. Tako zatvorenici dobivaju priliku stjecati znanja i radno iskustvo u poslovima koji su tehnički zahtjevniji (kao na primjer poslovi izrade solarnih ćelija) te time postaju konkurentniji i na tržištu rada po završetku kazne. Do kraja 2005. godine 6,555 zatvorenika uključilo se u PIECP program što predstavlja značajan pomak u odnosu na prijašnje godine (prosječno 2,500 zatvorenika bilo je uključeno u program na godišnjoj bazi), ali gledajući ukupan broj američkih zatvorenika taj broj je relativno malen (Smith i sur. 2006; Marylin, Moses i Smith, 2007).

Ured za pravosudnu pomoć (Bureau of Justice Assistance, 2004, prema Robynn Joyce Afi, 2009) kao primarne ciljeve PIECP programa navodi sljedeće:

1. Generiranje proizvoda i usluga koje omogućuju zatvorenicima doprinos društvu, pomoć u nadoknadi troškova njihovog zatvaranja, nadoknada žrtvama kaznenih djela i podržavanju obitelji zatvorenika,
2. Smanjenje broja zatvorenika koji pasivno izdržavaju kaznu, povećanje radnih vještina te poboljšanje šansi za uspješan povratak u društvo.

Cox (2015) navodi benefite PIECP programa za 4 različita dionika:

- **Zatvorska administracija** - program se smatra ekonomičnim načinom da se smanji pasivno izdržavanje kazne zatvora te da se zatvorenici uključe u produktivan rad.
- **Žrtve kaznenih djela** - program osigurava sredstva za djelomičnu nadoknadu štete žrtvama.
- **Privatni sektor** - program pruža stabilnu i lako dostupnu radnu snagu. Osim toga, mnoge zatvorske ustanove pružaju prostor za proizvodnju s niskim troškovima za privatne tvrtke uključene u program.

- **Zatvorenici** - program pruža priliku za rad, ispunjavanje financijskih obveza, povećanje vještina rada i povećanje vjerojatnosti pronalaženja posla nakon izdržane kazne.

Budući da se PIECP program provodi već dugi niz godina, opravdano je pitati se ima li taj program pozitivnih učinaka. Marylin, Moses i Smith (2007) navode kako su istraživanja pokazala da je oko 55% zatvorenika koji su sudjelovali u PIECP programu uspješno zadržalo svoje zaposlenje 4 mjeseca nakon izlaska iz zatvora, 49% njih je radilo tijekom cijele godine (14% njih je zadržalo posao tri godine nakon odsluženja kazne). Ova je grupa zatvorenika uspoređivana sa zatvorenicima koji su tijekom izdržavanja kazne bili zaposleni u tradicionalnoj zatvoreničkoj industriji (TI) ili u drugim programima rada koji nisu službeni zatvorski programi rada (pod službenim programima smatraju se PIECP i TI) te su zatvorenici polaznici PIECP programa ostvarivali bolje rezultate što neposredno govori o značaju PIECP programa na uspješnu reintegraciju u društvo. Robynn Joyce Afi (2009) navodi kako rezultati ekonomske analize PIECP programa daju zaključiti kako program utječe na smanjenje recidivizma i povećava šansu da zatvorenik po izlasku na slobodu nađe bolje plaćeni posao što dovodi u vezu s odlukom o ponovnom činjenju kaznenih djela. Vezu između bolje plaćenog posla nakon izdržane kazne i manje stope recidiva autor objašnjava kriminološkim teorijama koje u svojoj podlozi imaju ekonomsku perspektivu. Brojne teorije ukazuju da bi bolje mogućnosti na tržištu rada nakon izlaska na slobodu mogle igrati ključnu ulogu u asimiliranju bivšeg zatvorenika u društvo, te u poticanju u odstupanju od devijantnih ponašanja (Cain 1976; Myers 1983; Western i sur. 2001; Bushway i Reuter 2002; Piehl 2003; Holzer i sur. 2004; Pettit i Lyons 2007, prema Cox, 2015).

5.2. Work Release programi

Florida Department of Corrections (FDC) navodi kako se 1 od 3 zatvorenika ponovno vraća u zatvorski sustav. Upravo zbog velikog broja bivših zatvorenika koji po izdržanoj kazni zatvora budu ponovno uhićeni i osuđeni na kaznu zatvora i zbog visokih cijena koje plaćaju države za održavanje zatvorskog sustava valja razmotriti opcije kojima bi se utjecalo na smanjenje recidivizma, a time i smanjenje troškova zatvorskog sustava. Upravo u tom kontekstu spominju se *Work Release* programi za koje se istraživanjima dokazalo da uz programe formalne i strukovne izobrazbe, tretmana ovisnosti i programe koji pomažu zatvoreniku ponovni ulazak u društvo utječu na smanjene recidivizma. Ovi su programi pokazali kako povećavaju šanse za zaposlenjem po izlasku iz zatvora što se smatra značajnim

protektivnim faktorom u smislu budućeg kriminalnog ponašanja (Crutchfield i Pitchford, 1997; Uggen, 1999, 2000; prema Bales i sur, 2016).

U pogledu *Work release* programa provedena je studija efektivnosti zatvorskih *Work release* programa na recidivizam i zaposlenje zatvorenika (Bales i sur. 2016). *Work release* programi su programi tranzicije u zajednici u kojemu se zatvorenici smještaju u ustanove van zatvora, u tim ustanovama borave noću dok tijekom dana rade. Dakle, funkcija ovih programa je olakšavanje tranzicije zatvorenika iz zatvorskih uvjeta na slobodu s ciljem olakšavanja pronalaženja zaposlenja i jačanja pozitivnih veza sa zajednicom. U pogledu recidivizma i ovih programa napravljene su brojne studije. Neke od studija ne pronalaze značajnije razlike u recidivizmu (mjerenom kao ponovno uhićenje ili ponovna osuđivanost) kod zatvorenika koji su prošli kroz *Work Release* programe i onih koji nisu (Turner i Petersilia, 1996; Waldo i Chiricos, 1977; prema Bales i sur. 2016). Wite (1977. prema Bales i sur 2016) također ne pronalazi nikakve značajnije razlike, no ističe kako su oni koji su prošli kroz program i recidivirali u značajno više slučajeva bili osuđeni za lakša kaznena djela.

Studija Balesa i sur. (2016) ispitivala je tri stvari:

1. Autori su ispitivali razlike u recidivizmu koristeći nekoliko različitih mjera kao i zaposlenje 27, 463 zatvorenika otpuštenih iz zatvorskih ustanova u Floridi u razdoblju od 2004. do 2011. godine koji su bili u programu sa 15,911 zatvorenika koji nisu sudjelovali u programu, ali su prema svojim karakteristikama ispunjavali sve uvjete za sudjelovanjem u programu.
2. Ispitivali su razlike u ishodima kod zatvorenika koji su prošli program u organizaciji FDC-a (program u režiji države) i onih u privatnoj organizaciji.
3. Istraživali su razlike u utjecaju programa na zatvorenike s obzirom na njihove karakteristike (spol, rasa, dob prilikom otpuštanja, vrsta kaznenog djela zbog kojeg su bili su na izdržavanju kazne zatvora, supervizija po odsluženju kazne).

Kao prvo, autori navode kako su stope recidivizma kod onih koji su pohađali program značajno niže u odnosu na one koji nisu pohađali program uz jednu iznimku, a ta je povratak u zatvor unutar jedne godine od otpuštanja (sudionici programa – 4,1%, oni koji nisu sudjelovali – 4%). Drugim riječima, jednak je broj zatvorenika iz jedne i druge grupe koji su unutar prve godine po izlasku iz zatvora recidivirali i vratili se u zatvor. U daljnjem se vremenskom periodu broj onih iz grupe sudionika koji su recidivirali značajno razlikuje od broja recidivista iz grupe koja nije sudjelovala u *Work Release* programu. Nadalje, zatvorenici

koji su sudjelovali u programu u duplo su više slučajeva uspjeli pronaći i zadržati zaposlenje u prvoj četvrtini godine po završetku kazne. U odnosu na usporedbu privatne i državne organizacije programa navodi se kako su rezultati slični, no privatni su se programi pokazali nešto boljima u smislu da su oni polaznici privatnih programa u više slučajeva brže našli posao te su se lakše integrirali u zajednicu. U odnosu na treće istraživačko pitanje autori navode kako muškarci, afroamerikanci i hispanoamerikanci nastoje imati veće benefite od završetka *Work Release* programa u odnosu na bijelce i žene. U odnosu na starosnu dobi prilikom završetka kazne rezultati su pokazali kako najveće benefite od programa imaju dvije grupe: grupa od 25 do 29 godina i grupa od 30 do 39 godina u odnosu na druge grupe (mlađe i starije). U odnosu na kazneno djelo rezultati su pokazali kako je program najpodobniji za počinitelje imovinskih delikata (provale i krađe).

5.3. Organizacija slobodnog vremena

Razumljivim se čini sagledati čovjeka i njegovo ponašanje kroz strukturu ličnosti, ali i utjecaj kojega okolina na njega vrši. Pod utjecajima okoline ističemo važnost psihosocijalne klime koju Mejovšek (2002) definira kao ukupnu percepciju međuljudskih odnosa koji vladaju u nekoj grupi ili ustanovi. Iz navedene definicije možemo zaključiti kako je pitanje psihosocijalne klime jednako važno kako za zatvorenika tako i za osoblje ustanove.

Važnost psihosocijalne klime unutar kaznionice bila je predmetom australskog istraživanja *Assessing the Social Climate of Prisons* (Day i sur., 2011) čiji su glavni rezultati ukazali na razlike u percepciji psihosocijalne klime između zatvorenika i osoblja te važnu ulogu psihosocijalne klime u rezultatima rehabilitativnih programa. Autori navode važnost "terapeutske klime" koja pozitivno utječe na uspješnost rehabilitacijskih programa. Slično govori i Mejovšek (2002) koji poboljšanu psihosocijalnu klimu vidi kao „tretmansku klimu" u kojoj se uspješnije odvijaju program tretmana dok su u nepovoljnoj psihosocijalnoj klimi narušeni odnosi osoblja i zatvorenika i unutar ove dvije skupine dominira neugodno osjećanje i sukobi. Povoljna psihosocijalna klima pospješuje pozitivne procese unutar populacije zatvorenika, stimulira otvoreno izražavanje i uzajamno razumijevanje.

Povoljna psihosocijalna klima pospješuje pozitivne procese unutar populacije zatvorenika, stimulira otvoreno izražavanje i uzajamno razumijevanje (Mejovšek, 2002). Pozitivan utjecaj psihosocijalne klime na ishode učinkovitih tretmanskih programa potvrđeno je i istraživanjem Hardinga (2014) koji je ustanovio kako program koji su primjer dobre

prakse ishode bolje rezultate ukoliko se psihosocijalna klima unutar ustanove doživljava pozitivnom. U ovom su istraživanju također zamjetni pozitivni učinci „tretmanske klime“.

Zanimljivim se čini prikazati istraživanje *Stress, health and the working environment of Swedish prison staff* (Härenstam i sur., 1988) provedeno na uzorku od 2,063 službenika koji su radili u 67 različitih zatvora u Švedskoj. Dobiveni rezultati ukazuju kako podržavajuća psihosocijalna klima ima značajan utjecaj na smanjenu razinu stresa osoblja vezanog uz obavljanje posla. Ukoliko uzmemo u obzir da kronična izloženost profesionalnom stresu kid osoblja može dovesti do raznih zdravstvenih problema, primjerice do sagorijevanja na poslu (Mejsovšek, 2002; prema Schaufelli, Peeters, 2000) prema ćemu uviđamo važnost psihosocijalne klime unutar kaznionice.

Iz svega navedenog zaključuje se kako je ulaganje u razvoj pozitivne psihosocijalne klime isplativo u više segmenata. Prije svega, pozitivna psihosocijalna klima dovodi do smanjenja stresa među zatvorenicima što utječe na smanjenje incidenata tijekom izdržavanja kazne zatvora. Nadalje, pozitivna psihosocijalna klima, odnosno tretmanska klima, dovodi do uspješnije provedbe rehabilitacijskih programa. Također valja napomenuti kako je pozitivna psihosocijalna klima povezana s manjom razinom stresa kid zatvorskog osoblja što indirektno pozitivno utječe na zdravstveni status djelatnika. Budući da je izdržavanje kazne zatvora veoma stresno razdoblje, normalizacija zatvorskih uvjeta kroz konstruktivno provođenje slobodnog vremena zasigurno ima svog udjela u stvaranju pozitivnijeg ozračja. Upravo ćemo se time baviti u nastavku rada prikazujući benefite sportsko – rekreativnih aktivnosti u rehabilitacijskom smislu.

5.4. Sportsko – rekreativne aktivnosti zatvorenika

Proučavanjem literature generalno možemo istaknuti tri teme vezane uz sportsko – rekreativne aktivnosti zatvorenika: sport i zdravlje zatvorenika, sport kao korak u procesu socijalne integracije i utjecaj sporta na činjenje kaznenih djela.

U odnosu na sport i zdravlje zatvorenika valja istaknuti uvjete u kojima zatvorenička populacija boravi. Skučeni prostori, nedostatak mogućnosti kretanja i slično mogu utjecati kako na fizičko tako i na psihičko zdravlje zatvorenika. Nelson, Specian, Campbell i DeMello (2006) proveli su istraživanje o značaju sportsko – rekreativnih aktivnosti za zatvorenike. Metoda prikupljanja podataka bila je intervju. Autori su potvrdili da sportske aktivnosti imaju pozitivan utjecaj na zdravlje zatvorenika što je bilo i očekivano, no valja istaknuti kako

sportske aktivnosti pomažu u smanjenju stresa, straha, anksioznosti i depresije. Slične podatke dobili su i Cashin, Potter i Butler (2008) na uzorku od 914 australskih zatvorenika što nam sugerira značaj sportsko – rekreativnih aktivnosti na mentalno zdravlje zatvorenika. Gledano iz rehabilitacijskog aspekta, svaka aktivnost koja doprinosi boljem psihosocijalnom statusu zatvorenika, poželjna je.

Gledajući na sportsko – rekreativne aktivnosti kao na korak u procesu socijalne integracije možemo istaknuti kako sudjelovanje u zajednici sportskih aktivnosti, prije otpuštanja iz kaznene ustanove, pomaže zatvorenicima da se lakše vrate u društvo. Nadalje, otkrio je da uključenje u sportske aktivnosti pomaže u smanjenju stigme među članovima zajednice (Gras, 2005; prema Meek 2014).

Prema rezultatima istraživanja, sport je moguće koristiti u terapijske svrhe za razvoj samokontrole, suradnju, učenje i poštivanje pravila, razvijanje samosvijesti, razvoj kognitivnih sposobnosti te doživljavanja radosti. Komparativna studija rađena s muškom populacijom zatvorenika pokazala je veću razinu smanjenja verbalne agresivnosti, neprijateljstva i bijesa kod sudionika sportskih grupa, nego kod zatvorenika koji nisu bili uključeni u takve grupe (Wagner, McBride i Crouse, 1999). Amtmann i sur. (2001) su dobili rezultate koji pokazuju kako sportske i rekreacijske aktivnosti imaju pozitivan učinak na mentalno zdravlje. Zatvorenici koji su redovito sudjelovali u sportskim aktivnostima prijavljivali su poboljšane razine samopoštovanja.

5.5. Prisoners on the move!

U istraživanju Prisoners on the move, prof. dr. Marca Theebooma i prof. dr. Kristine de Martelaer sa sveučilišta Vrije u Brusselu, istraživao se utjecaj koji sportsko bazirani programi imaju na zatvorenike, odnosno njihovu reintegraciju u zajednicu. U okviru istraživanja sudjelovalo je 5 zemalja iz Europske unije u čijim se zatvorima provode sportski programi (Danska, Belgija, Rumunjska, Francuska i Španjolska). U istraživanju su sudjelovali samo oni odgovorni za provedbu programa u zatvorima (ne i zatvorenici) i to u sveukupno 20 zatvora (9 zatvorenog tipa, 3 otvorenog, 2 poluotvorenog i 6 kombinacija nekih od ovih tipova). Istraživanje je obuhvaćalo 4 teme: sportska ponuda, osoblje i resurse, metode i strategije, te evaluaciju sportske ponude.

Sportska ponuda u zatvorima postoji prvenstveno zbog podizanja razine općeg zdravlja, normalizacije odnosa i socijalnog kontakta, te konstruktivnog provođenja slobodnog

vremena. Sportovi koji su ponuđeni zatvorenicima su u najviše slučajeva upravo oni koji su okarakterizirani kao najpopularnijima (nogomet, vježbanje u teretani, košarka, odbojka, trčanje i sl.) Veća je težnja zatvorenika ka onim sportovima koji omogućavaju povećanu socijalizaciju, rad na tijelu, ali i onih sportova koji su vođeni od strane profesionalca ili su natjecateljskog tipa. Problem je što nisu sve sportske aktivnosti otvorene za sve. Glavni razlozi isključivanja su disciplinski prekršaji ili razlozi povezani sa zdravljem. Ipak, sportska ponuda u promatranim zatvorima je donijela poboljšanje u vidu tolerantnije klime i smanjenju revolta među zatvorenicima (prije svega zbog boljeg odnosa sa zatvorskim osobljem), kao i kvalitetnijoj ponudi u provođenju slobodnog vremena.

Polovica proučavanih zatvora na ovom planu vidi svoje metode i strategije kao uspješne, prvenstveno kroz povećano prosocijalno ponašanje zatvorenika, sve veće sudjelovanje u raznim sportskim aktivnostima, povećanoj disciplini među zatvorenicima pa čak i smanjenoj zlouporabi opojnih droga. Ipak, većina proučavanih zatvora smatra da im nedostaje znanja u procijeni koristi od sudjelovanja u sportskim aktivnostima. Najčešće korištena metoda je profesionalno opažanje entuzijazma i interesa zatvorenika za određenu aktivnost, njihovog sudjelovanja, zadovoljstva kao i brojnosti incidenata.

Sportske aktivnosti u svim zatvorima provodi zatvorsko osoblje koje je prošlo obuku, zatim stručni sportski kadar, vanjski partneri, ali i zatvorsko osoblje koje nije prošlo nikakav trening, kao i sami zatvorenici. Uloge među njima su podijeljene i prvenstveno se odnose na informiranje, komunikaciju, organizaciju te provođenje same aktivnosti. Često je samo jedan predstavnik svih zatvorenika uključen u proces organizacije aktivnosti, a u nešto manje od polovice proučavanih zatvora su uključeni svi. Takav pristup poboljšava psiho-socijalnu klimu unutar zatvora, povećava sudjelovanje, podršku, razumijevanje i predanost sportskoj aktivnosti. Kod onih zatvora kod kojih zatvorenici nisu uključeni u organizaciju, navodi se razlog kako nije bilo mogućnosti za njihovim uključivanjem. S druge strane, čak 16 proučavanih ustanova u organiziranju sportskih aktivnosti podrazumijeva suradnju sa izvanjskim partnerima. Partnerima poput sportskih klubova, dvorana, lokalnih ili nacionalnih sportskih udruženja i sl. Oni zatvori koji ne uključuju pomoć vanjskih partnera kao razlog najčešće navode nedostatak vremena ili sigurnosne probleme u ustanovi. Nadalje, iako postoje i unutarnji i vanjski prostori za provedbu neke od sportskih aktivnosti, oni često nisu u dobrom stanju isto kao ni oprema potrebna za sudjelovanje u aktivnosti. U najvećem broju slučajeva oprema je stara i nema je dovoljno. Isto je i sa resursima za provedbu aktivnosti. Resursi su nedostatni i potrebno ih je više ne bi li se poboljšali problemi poput infrastrukture,

sportske opreme, stručnog sportskog kadra. U gotovo svim zatvorima sportsku ponudu isključivo evaluiraju zatvorenici na dogovorenim sastancima ili kroz opažanje od strane zatvorskog osoblja. Također, svi se slažu u tome da su potrebna dodatna sredstva za evaluaciju postignutih ciljeva sportske ponude unutar zatvorskog sustava.

Preporuka autora ovog istraživanja svima onima koji žele implementirati sportske aktivnosti u postojeće ustanove jest da razviju strategiju i dugoročnu viziju korištenja sporta. Prije svega, u svrhu kvalitetnije atmosfere i boljih odnosa unutar zatvora. Zatim da razviju objektivne i mjerljive ciljeve, kao i sportske programe koji će biti prilagođeni specifičnom zatvorskom kontekstu (s obzirom na infrastrukturu, osoblje, sigurnost ustanove, želje zatvorenika…). Isto tako, potrebno je osigurati stručni sportski kadar, a poželjan bi bio i multidisciplinaran pristup, odnosno surađivanje sa vanjskim partnerima iz raznih domena, poput zdravstva, sporta, obrazovanja, medija itd. Za uspješnu provedbu ovakvog programa potrebno je ohrabriti i uključiti što više samih zatvorenika i zatvorskog osoblja u planiranje, organiziranje i provedbu sportske aktivnosti, a od ključnog značaja je i osvještavanje zajednice na potencijalnu vrijednost sporta u ovoj populaciji. Potencijalna ograničenja ovog istraživanja autori vide u činjenici da je u njemu sudjelovalo samo 20 zatvora, te da su ispitivani isključivo oni koji provode programe, a ne zatvorenici.

6. PRIKAZ REZULTATA DOMAĆIH ISTRAŽIVANJA

Iako je tema općih programa tretmana relativno rijetko zastupljena u domaćoj literaturi, moguće je pronaći nekolicinu radova koji se bave, posredno ili neposredno, prije svega temama zatvoreničkog rada.

Šućur i Žakman-Ban (2005) istraživali su značajke penološkog tretmana zatvorenika i zatvorenica, odnosno sličnosti i razlike u penološkom tretmanu. Uzorak je činio 171 zatvorenika Kaznionice u Lepoglavi te cjelokupna populacija žena u Kaznionici u Požegi koja se u vrijeme provedbe istraživanja našla na izdržavanju kazne zatvora, njih 30. U promatranom razdoblju ispitanici se statistički značajno razlikuju na sve tri promatrane varijable koje se tiču radnog procesa (trenutno sam uključen/a u radni proces; zadovoljan/na sam uvjetima rada; mislim da mi iskustvo stečeno u procesu rada u kaznionici može koristiti u životu). U pogledu rada važnim se čini istaknuti kako je u trenutku provedbe istraživanja nešto više od polovice ispitivanih muškaraca bilo radno angažirano dok su sve žene ispitanice bile radno angažirane.

Rezultati dobiveni u ovom istraživanju sugeriraju kako se ovdje radi o objektivnim mogućnostima kaznionice, ali i o radnoj motivaciji koja zasigurno ima svoga utjecaja. Autori navode kako je ženska osuđenička populacija manje zahtjevna, a time i zahvalnija u smislu penološkog tretmana od muške po raznim karakteristikama od kojih su neke vezane uz prijašnji životni stil. U 70% slučajeva žene su zadovoljnije uvjetima rada, 30% njih je osrednje zadovoljno dok niti jedna ispitanica nije nezadovoljna. Promatrajući te podatke u odnosu na mušku populaciju valja istaknuti rezultate koji govore da je gotovo jedna polovina ispitivanih radno angažiranih muških ispitanika zadovoljna uvjetima rada, nešto manje od jedne trećine osrednje je zadovoljno dok je 13% nezadovoljno. U pogledu stavova o korisnosti radnog iskustva u daljnjem životu 3/4 ispitanica i 2/3 ispitanika iskustvo rada smatra korisnim. Zanimljiv je podatak kako podjednak broj muških i ženskih ispitanika nema jasan stav o tome hoće li im radno iskustvo koristiti u daljnjem životu. Možemo se složiti s autorima kako ovakvo mišljenje ne začuđuje uzmemo li u obzir limitirani izbor radnih aktivnosti tijekom izdržavanja kazne zatvora te opće stanje na tržištu rada koje je i danas kao i u trenutku pisanja navedenog rada relativno jednako nepovoljno.

U pogledu uključenosti u aktivnosti slobodnog vremena autori navode kako je u promatranom razdoblju više od 85% žena uključeno u organizirane aktivnosti u slobodno vrijeme u odnosu na 16% muškaraca. Autori, objašnjavajući ovaj nerazmjer, navode kako je

razlika prema spolu rezultat mogućnosti kaznenih ustanova tj. stava ustanova kako je ženama zbog kulturološki različitih spolnih uloga lakše organizirati slobodno vrijeme glede izbora i materijalnih sredstava. Više od polovice ženske populacije uključene u organizirane slobodne aktivnosti zadovoljna je uvjetima koje kaznena ustanova pruža na tom području. Generalno gledajući, visok postotak žena vjeruje kako im iskustva stečena u slobodno vrijeme, kao radna i obrazovna iskustva mogu biti korisna u daljnjem životu. Kada se ovi rezultati usporede sa postocima muškaraca koji su potvrdno odgovorili na pitanje o korisnosti navedenih iskustava za daljnji život onda vidimo da muškarci najkorisnijim za život smatraju radna iskustva, a najmanje korisnim iskustva stečena u slobodno vrijeme. Žene najkorisnijim smatraju obrazovna iskustva, a zatim iskustva slobodnog vremena pa radna iskustva (Šućur i Žakman-Ban, 2005).

Uzelac, Žakman-Ban i Farkaš (2008) istraživali su relacije između obilježja rada odnosno (ne)uspješnosti uključivanja zatvorenika u radni proces, izgrađivanja i/ili očuvanja radnih navika te razvoja kvalitetnih odnosa sa svim dionicima ovog segmenta penološkog tretmana i postignute razine penološke rehabilitacije u fazi adaptacije. Uzorak je činilo 180 osuđenih punoljetnih muških i ženskih osoba koje su počele izvršavati kaznu zatvora u Požegi. Mjerenje je vršeno u tri vremenske točke, 30, 60 i 90 dana od dolaska u instituciju. Stručni su radnici penalne ustanove procjenjivali relativno najboljima one zatvorenike koji su na slobodi bili zaposleni. Ova je skupina zatvorenika u najvećoj mjeri koristila pogodnosti (u skoro 45% slučajeva). Autori objašnjavaju ovaj rezultat u vidu bolje izgrađenih radnih navika kod zatvorenika koji su prije odlaska na odsluženje kazne bili u radnom odnosu (nisu radili na crno ili bili korisnici pomoći) što se reflektira i u odnosu prema radu u kaznionici.

Farkaš i Žakman-Ban (2006) navode da se uočava kako su zatvorenici koji su na slobodi bili stalno zaposleni uspješniji od onih koji su radili na crno ili su živjeli od pomoći rodbine. Tako su stručnjaci ustanove u 36,4% odnosno 30,3% slučajeva potonje zatvorenike/zatvorenice procijenili neuspješnijima od većine ostalih, dok su u gotovo polovini slučajeva (48,6%) stalno zaposleni uz prijavu procijenjeni uspješnijima od ostalih. Autore ne začuđuju takvi rezultati iz razloga što se nakon 60 dana osuđene osobe već uključuju u radni proces, a mogu se procijeniti i ostale njihove radne navike (npr. uređivanje okoliša, prostora u kojem borave i sl.).

Mikšaj-Todorović i Leko (1995) proveli su istraživanje s ciljem ispitivanja kako se načini strukturiranja vremena ispitanika na području izobrazbe, rada i liječenja reflektiraju na

opću procjenu njihova ponašanja od strane stručnih djelatnika kaznenog zavoda. Uzorak čini 327 osuđenika muškog spola, osuđenih za kaznena djela razbojstva i razbojničke krađe koji su se nalazili ili se nalaze u ustanovi zatvorenog tipa. U radni je proces uključeno 87,4% ispitanika te preko 70% ispitanika ima pozitivnu ocjenu radne aktivnosti od čega, prema autorima, manje od polovice slove kao vrlo dobri radnici. Rezultati istraživanja nedvojbeno pokazuju da su poželjni načini strukturiranja slobodnog vremena na području rada i izobrazbe zatvorenika (u ustanovama zatvorenog tipa) značajno češće praćeni pozitivnom procjenom njihova ponašanja općenito.

U pogledu vrednovanja pozicija u radnom procesu (kroz nagrađivanje putem pogodnosti) neposredni radnici, nakon tri mjeseca, koriste pogodnosti u relativno najvećoj mogućoj mjeri dok su režijskim radnicima one djelomično uskraćene. Najmanje su cijenjeni pomoćni radnici kojima se pogodnosti uskraćuju u čak 71,4% slučajeva. U zaključnim razmatranjima autori navode kako za vrijeme trajanja zatvorske kazne osuđenim osobama valja pružiti programe koji bi im pomogli u učinkovitoj prilagodbi na užu i širu socijalnu sredinu i način života u skladu s društvenim normama. Pritom navode kako je u ostvarenju ovih ciljeva radno osposobljavanje zatvorenika, koje predstavlja tzv. „klasični“ dio penološkog tretmana, od izuzetne važnosti. Također, autori percipiraju kao problem ograničenost institucije u pružanju šireg dijapazona radnih aktivnosti (Uzelac, Žakman-Ban i Farkaš, 2008).

7. PITANJE SUVREMENE EKSPLOATACIJE ZATVORENIČKOG RADA

Jasna nam je činjenica kako zatvorski sustavi u konačnici koštaju društvo, odnosno kako jedan dio državnog proračuna odlazi na održavanje zatvorskog sustava stoga nas ne začuđuje ideja kako bi se zatvornički rad mogao koristiti u svrhu smanjenja troškova zatvorskog sustava. Pitanje koje se može javiti prilikom promišljanja o pogledu na zatvornički rad u vidu smanjenja troškova sustava jest postoji li opasnost od moguće zlouporabe zatvoreničkog rada u svrhu stjecanja materijalne dobiti onih koji organiziraju taj rad. Postavljanje ovog pitanja postaje još opravdanije uzmemo li u obzir već u nekim zemljama realizirane ideje privatizacije dijela zatvorskog sustava. Šeparović (2003) navodi kako su zahtjevi za privatizacijom u današnjem svijetu sveprisutni te se prema svemu zagovara tržišni pristup u vidu smanjenja državnih rashoda i vladine potrošnje. Navedeni autor ističe temeljno pitanje smije li u državni i javni sektor ući privatni s idejom komercijalizacije i izvlačenja profita iz uključivanja u nadzor kriminaliteta i izvršavanje kaznenih sankcija. Na pitanje eksploatacije zatvoreničkog rada možemo gledati s dva aspekta: prvi se aspekt odnosi na koncept privatnih zatvora te rada unutar njih dok se drugi koncept odnosi na povezivanje zatvorskog sustava sa privatnim kapitalom u obliku javno – privatnog partnerstva. Model javno – privatnog partnerstva Knežević (2008.) definira kao situaciju da privatni partneri zatvorskog sustava daju svoje prostorije u kojima zatvorenici rade i borave, a rad se obavlja prema ugovoru između privatnika i odgovarajućih tijela sustava izvršenja kaznenih sankcija. Navedeni aspekti u pogledu pitanja mogućnosti eksploatacije rada zatvorenika poprilično su slični.

Sjedinjene Američke Države imaju najviše zatvorenika po glavi stanovnika u svijetu (Šeparović, 2003; Stein, 2012). Sukladno rastućem broju zatvorenika, a usprkos činjenici da nema značajnijeg porasta kriminaliteta tijekom godina, javljala se potreba za širenjem zatvorskog sustava gdje je svoju priliku uvidio privatni sektor. Rapidno povećanje zatvoreničke populacije objašnjava se politikom „rata protiv droga“ (Tonry 1995; Western i sur. 2001; Roberts 2004; Western i Wildeman 2009, prema Cox, 2012). Još jedan razlog za privatizaciju zatvorskog sustava su i visoki troškovi penalnih institucija. Na zatvorski se sustav SAD-a godišnje izdvaja oko 70-ak milijardi dolara. Rastuća zatvorska populacija te sa time proporcionalni rast troškova sustava otvaraju vrata privatnom sektoru koji vidi potencijal zatvorske industrije (Stein, 2012). Upravo su privatni zatvori najvidljiviji elementi „korporizacije“ kazne. Termin „zatvorski industrijski kompleks“ , prema Davis (2003)

označava iskorištavanje zatvorenika i njihovog rada u svrhu financijskog profita korporacija. Gledajući specifično za SAD, zatvorsku populaciju u velikom broju čine afroamerikanci i hispanoamerikanci (Cox, 2012) te sam termin „zatvorskog industrijskog kompleksa“ povlači sa sobom i problem rasne segregacije (Davis, 2003). U ovom se pogledu nastoji sugerirati nepravda koja proizlazi iz diskriminacije određenih skupina u društvu te se njihovim zatvaranjem hrani zatvorska industrija u vidu jeftine radne snage.

Povezujući privatizaciju zatvorskih sustava i rad zatvorenika Kang (2009) navodi dva argumenta na stranu privatizacije koji su korišteni u politici. Pošteni je rad povezivan sa rehabilitacijom zatvorenika u smislu da će većina zatvorenika jednog dana biti puštena na slobodu te će na slobodi imati odgovornost da zarade za život sebe i svojih obitelji te se stoga na zatvorenički rad smatra primjerenim sredstvom pripreme za buduće izazove. Drugi set argumenata isključivo je ekonomske prirode te se ogledava u tezi da ukoliko zatvorenik radi u privatnom sektoru troškovi njegovog izdržavanja kazne biti će manji što je imalo pozitivan odjek u političkom i javnom životu zbog punitivne orijentacije i rasta broja zatvoreničke populacije u SAD-u.

Kao što je ranije navedeno, zatvorenički rad nije ništa novo, on se provlači kroz cjelokupnu ljudsku povijest, stoga je za očekivati kako pitanje privatizacije zatvoreničkog rada, u vidu oba navedena aspekta, nije novo. Ideje o spajanju zatvorskog sustava i privatnih poslovnih subjekata tradicija su američke penološke misli. Ovakvo spajanje privatnog kapitala sa zatvorskim sustavom datira u drugu polovicu 19.stoljeća. Zanimljivim se čini spomenuti transformaciju američkog juga nakon Građanskog rata koju opisuje američki pisac i novinar Douglas Blackon. U svojoj knjizi *„Slavery by Another Name: The Re-Enslavement of Black Americans from the Civil War to World War II“* iznosi tezu kako su afroamerikanci oslobođeni ropstva nakon Građanskog rata često bili osuđivani i zatvarani upravo s ciljem da se eksploatira njihov rad. U ovom slučaju ovakva eksploatacija nije više spadala u robovski sustav već je bila u formi zatvoreničkog rada (Stein, 2012). Zatvorenički je rad bio znatno jeftiniji te su stoga i proizvodi zatvorske industrije rušili cijenu ostalih privatnih proizvođača. Drugim riječima, zatvorenički se rad, poglavito u ono vrijeme, mogao opisati kao nelojalna konkurencija u svijetu biznisa. Levister (2006, prema Knežević 2008) spominje brand traperica, tzv. *„Prison Blue Jeans“* za čiju su izradu osuđenici plaćeni 45 centi po satu, a prodaju se i po 350 dolara. Iako su privatni zatvori zanimljivi iz financijskog aspekta budući da pojedini zatvorenik manje košta nego u javnom sektoru, Šeparović (2003) navodi kako

valja uzeti u obzir druge, gospodarske i socijalne implikacije, primjerice prigovori sindikata zbog zatvoreničkog rada.

Gledajući s današnje perspektive, Kang (2009) ističe kako sustav SAD-a licemjerno gleda na zatvornički rad. S jedne strane bojkotira uvoz proizvoda zatvorenika iz inozemstva (poglavito ističe NR Kinu čije je vlasti SAD često kritizirao u pogledu kršenja prava zatvorenika) pod parolom zaštite prava zatvorenika te međunarodnim kanalima utječe na zabranu eksploatacije zatvoreničkog rada dok s druge strane na vlastitom teritoriju krši sva načela te dopušta privatnom kapitalu da zarađuje na zatvoreničkom radu.

Iako s rehabilitacijskog aspekta potičemo rad zatvorenika te nam privatizacija zatvorskog sektora u vidu zapošljavanja zatvorenika kod vanjskih, privatnih poslodavaca omogućava širi spektar poslova, moramo imati u vidu moguće zlouporabe ovakvog načina rada. Zbog svoje specifične osjetljivosti, na zatvoreničku se skupinu u vidu rada tijekom izdržavanje zatvorske kazne treba posebno paziti kako ne bi došlo do eksploatacije njihova rada, a samim time i kršenja njihovih ljudskih prava. Ne smijemo se pod krinkom neoliberalnog kapitalizma vratiti na najsurovije iskorištavanje rada zatvorenika kakvo se viđalo po radnim logorima u prošlosti. Spajanje privatnog kapitala sa zatvorskim sustavom može biti od velike koristi u vidu radnih benefita koji se mogu pružiti zatvorenicima. Ovdje mislimo na širu ponudu poslova i mogućnosti stjecanja različitih znanja i kompetencija koje zatvorski sustav sa svojom ponudom poslova ne može pružiti, a zatvorenike može učiniti konkurentnijima na tržištu rada po izdržanoj kazni. Christie (2000) navodi kako se zatvorenici sve češće zapošljavaju na poslovima visoke tehnologije kao što su ubacivanje podataka u informacijske baze sustava Chevron, zatvorenici nakon kratke edukacije također rade poslove rješavanja telefonskih rezervacija za letove tvrtke TWA i slično. No, isti autor također navodi kako se sve više zatvorskih sustava odlučuje na naplatu smještaja zatvorenicima te ih tako tjera na rad. Kang (2009) dovodi u pitanje znanja koje zatvorenici steknu takvim „modernim“ poslovima budući da za takve poslove oni prođu kratke edukacije koje ih ne čine konkurentnijima na tržištu rada.

O razmjerima privatizacije zatvora govori Stephan (2008). On navodi kako je u razdoblju od 2000. do 2005. godine broj privatnih zatvora narastao 264 na 415 ustanova. U ukupnom broju zatvorskih ustanova privatni su zatvori 2005. zauzimali udio od 23%. Broj zatvorenika u privatnim zatvorima u istom je razdoblju narastao sa 91, 184 na 105, 451.

Zaključno, možemo reći kako ulazak privatnog kapitala u zatvorske sustave sa sobom donosi određene rizike te je važno da se ti rizici percipiraju na vrijeme te da se o njima raspravi imajući u vidu etičke i moralne aspekte. Ulazak privatnih interesa u zatvorske ustanove može skrenuti rehabilitacijsku ideju u ideju profita. Promatrajući stanje u Hrvatskoj u okvirima ove rasprave možemo reći kako takvog izravnog i dominantnog ulaska privatnog kapitala u domenu zatvorskog sustava nema, no ne možemo isključiti mogućnost ulaska takvih ideja. Smatramo kako sve mogućnosti valja razmotriti, ali u fokusu valja uvijek imati osnovne zahtjeve stabilnosti zatvorskog sustava, sigurnost, kontrolu i pravdu te svrhu izvršavanja kazne zatvora u kojoj stavljen naglasak na čovječno postupanje i poštovanje dostojanstva zatvorenika.

8. ZAKLJUČAK

Rad zatvorenika jedan je od najvažnijih tretmanskih postupaka tijekom izdržavanja kazne zatvora. Osim što je učinkovito sredstvo u borbi protiv recidivizma, rad tijekom boravka u kaznionici ili zatvoru pomaže zatvorenicima u održavanju i unaprjeđenju radnih vještina, što svakako doprinosi mogućnosti zapošljavanja nakon isteka kazne. Razvijanje i održavanje pozitivnih radnih navika od izrazite je važnosti za kasniji život na slobodi te se upravo rad i izobrazba isprepliću sa posebnim programima tretmana stvarajući sinergiju tretmanskih utjecaja i nastojanja da se zatvorenika otkloni od ponovnog činjenja kaznenih djela. Postoji nekoliko načina organizacije zatvoreničkog rada te valja posebnu pažnju posvetiti svakom uz uzimanje perspektive mogućih zlouporaba. Upravo je o toj perspektivi bilo riječi i u ovome radu. Iako je zatvornički rad kroz povijest imao drugačije funkcije, današnja perspektiva uklopila je radne aktivnosti u rehabilitacijski koncept.

Pod opće programe tretmana spada i provođenje slobodnog vremena čija je važnost u smislu penološkog tretmana prepoznata. Organiziranje konstruktivnog provođenja slobodnog vremena zatvorenika doprinosi normalizaciji uvjeta izdržavanja kazne čime se oni približavaju uvjetima života na slobodi. Vezano za slobodno vrijeme ističe se veliki potencijal sportsko – rekreativnih aktivnosti čiji benefiti nisu samo u zdravstvenom pogledu, već imaju utjecaja na ostvarivanje tretmanskih ciljeva kroz poboljšanje psihosocijalne klime ustanove.

U pogledu obrazovanja zatvorenika tijekom izdržavanja kazne zatvora, krenuvši od one najosnovnije (opismenjavanje), pa do one visoke razine (završetak fakultetske izobrazbe), kao važan čimbenik ističe se stvaranje boljih uvjeta za pronalazak zaposlenja nakon izlaska iz zatvora. Bilo kakva vrsta edukacije pomaže čovjeku da gradi bolju sliku o sebi i da razvija svoje sposobnosti i vještine potrebne za život izvan zatvora. Isto tako i uči zatvorenika novim načinima ophođenja i ne ponavljanju sličnih pogrešaka i neprihvatljivih ponašanja. Unatoč mnogim preprekama na koje edukacija u zatvorima nailazi, kao što su prenapučenost zatvora ili brojne kulturološke razlike među samim zatvorenicima, može se sa sigurnošću reći da su obrazovanje i treninzi među zatvorskom populacijom učinkoviti u borbi protiv recidivizma. Niskokvalificirani pojedinci nailaze na brojne poteškoće pri zapošljavanju, pogotovo ukoliko se radi o bivšim zatvorenicima, stoga se čini važnim pružiti im učinkovito obrazovanje kako bi se što lakše reintegrirali u društvo nakon odslužene kazne zatvora.

Postoje brojni načini kako bi se učinkovitost i kvaliteta naobrazbe unutar zatvorskog sustava mogle povećati. Najvažnije bi bilo povećati suradnju između pojedinih aktera

provedbe naobrazbe, a tako i institucija za kažnjavanje međusobno te institucija i šire zajednice kako bi zatvorenici koji sudjeluju u naobrazbi bili sigurni da će njihov trud biti uvažen nakon puštanja na slobodu. Također je bitno i uvesti inovativne metode učenja koje stavljaju naglasak na učenika i sam proces učenja i dobivanja iskustva te koje, za početak, privlače zatvorenike na učenje. Zato je vrlo važno educirati stručnjake za rad s ovom populacijom kako bi oni mogli primijeniti neke suvremene metode učenja i u zatvorima. U pogledu obrazovanja u penalnim institucijama možemo istaknuti misli književnika Victora Hugoa koji je rekao: „Onaj tko otvori vrata škole, zatvara jedan zatvor“. Mi kao stručnjaci moramo osigurati kako penalna institucija ne bi postala „škola kriminala“ već kako bi postala škola koja zatvara zatvor u pogledu smanjenja recidivizma što je i sama svrha izdržavanja kazne zatvora. Zaključno možemo istaknuti kako je važnost općih programa tretmana prepoznata te se njihovom povezanošću sa posebnim tretmanskim programima može ostvariti svrha izdržavanja kazne zatvora.

9. LITERATURA

Amtmann, J., Evans, R., & Powers, J. (2001). Measured and perceived effects of a correctional wellness program. Corrections Compendium, 26(9), 1–6.

Aranda Ocaña, M., Edizioni, A. (2014): Prison Conditions in Spain. European Prison Observatory. Preuzeto sa: http://www.prisonobservatory.org/upload/PrisonconditionsinSpain.pdf

Bales, W.D., Clark, C., Scaggs, S., Ensley, D., Coltharp, P., Singer, A., Blomberg, T.G. (2016): An Assessment of the Effectiveness of Prison Work Release Programs on Post-Release Recidivism and Employment. Report Submitted to the National Institute of Justice. Office of Justice Programs U.S. Department of Justice.

Brodie, A. Croom, J. O Davies. (2013): English Prisons – An Architectual History. English Heritage. Preuzeto sa: http://archaeologydataservice.ac.uk/archiveDS/archiveDownload?t=arch-1416-1/dissemination/pdf/9781848021822_ALL_72.pdf

(BJA) Bureau of Justice Assistance. 2002. *Prison Industry Enhancement Certification Program.* Washington, D.C.: U.S. Department of Justice, Office of Justice Programs, Bureau of Justice Assistance. Preuzeto sa: https://www.ncjrs.gov/pdffiles1/bja/193772.pdf

Callan, V., Gardner, J. (2007): The role of VET in recidivism in Australia. Adelaide: Australian Government, National Centre for Vocational Education Research.

Cashin, A., Potter, E., Butler, T.(2008): The relationship between exercise and hopelessness in prison. Journal of Psychiatric and Mental Health Nursing. 15(1). 66-71.

Christie, N. (2000): Crime Control as Industry. Towards Gulags. Western Style. Routledge Classics. London.

Cox, R. (2012). The Impact of Mass Incarceration on the Lives of African American.

Cox, R.(2015): The Effect of Private Sector Work Opportunities in Prison on Labor Market Outcomes of the Formerly Incarcerated. USC Dornsife Center for Economic and Social Research. USC Leonard D. Schaeffer Center for Health Policy and Economics. Preuzeto sa: https://cesr.usc.edu/documents/WP_2015_014.pdf

Coyle, A.(2002): Ljudska prava u upravljanju zatvorima i kaznionicama – priručnik za osoblje zatvora. Međunarodni centar za zatvorske studije. London.

Crétenot, M., Liaras, B., Edizioni, A. (2013): Prison Conditions in France. European Prison Observatory. Preuzeto sa: http://www.prisonobservatory.org/upload/PrisonconditionsinFrance.pdf

Cvitanović, L. (1999): Svrha kažnjavanja u suvremenom kaznenom pravu, Hrvatsko udruženje za kaznene znanosti i praksu u MUP RH, Policijska akademija, Zagreb.

Damjanović, I., Jandrić, A., Doležal, D. (2002): Uloga rehabilitacije u svjetlu novih promjena unutar Zakona o izvršavanju kazne zatvora. Kriminologija i socijalna integracija, 10 (1), 49- 59.

Davis, A. (2003): Are Prisons Obsolete?. An Open Media Book. Seven Stories Press. New York.

Dawe, S. (2007): Cocational education and traning for adult prisoners and offenders in Australia. Research readings. National Centre for Vocational Education Research.

Day, A., S, Casey., Vess, J., Huisy, G. (2011): Assessing the social climate of prisons, Criminology Research Council.

Farkaš, R., Žakman-Ban, V. (2006): Obilježja procesa prilagodbe zatvorskim uvjetima zatvorenika/zatvorenica s obzirom na sociodemografske i kriminološke osebujnosti. Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu, 13 (2), 957-990.

Giddens, A. (2007): Sociologija. Nakladni zavod Globus. Zagreb.

Greenberg, E., Dunleavy, E., Kutner, M. (2008): Literacy Behind Bars: Results From the 2003 National Assessment of Adult Literacy Prison Survey, The Journal for Vocational Special Needs Education, 13, 27-34.

Harding, R. (2014): Rehabilitation and prison social climate: Do 'What Works' rehabilitation programs work better in prisons that have a positive social climate?, Australian and New Zealand Journal of Criminology, 47(2), 163-175.

Härenstam, A., Ulla-Britt Theorell, T. (1988): Stress, health and the working environment of Swedish prison staff, Work & Stress, Special Issue: Stress in the public services, 2(4), 281-290

Izvješće o stanju i radu kaznionica i odgojnih zavoda za 2015. godinu. Ministarstvo pravosuđa. 2016. Preuzeto sa: https://vlada.gov.hr/UserDocsImages//Sjednice/2016/14%20sjednica%2014%20Vlade//14%20-%209.pdf

Kang, S. (2009): Forcing Prison Labor: International Labor Standards, Human Rights and the Privatization of Prison Labor in the Contemporary United States. New Political Science. 31.2.137-161.

Knežević, M.(2008): Penologija u socijalnom radu (i socijalni rad u penologiji), Biblioteka socijalnog rada, Zagreb.

Marietti, S., Edizioni, A. (2013): Prison Conditions in Italy. European Prison Observatory. Preuzeto sa: http://www.prisonobservatory.org/upload/Italy_Peniten.pdf

McShane, M.D., Williams, F.P. (1996): Encyclopedia of American Prisons. New York & London: Garland Publishing, Inc.

Meek, R. (2014): Sport in Prison: Exploring the role of physical activity in correctional settings. Routledge. New York. Preuzeto sa: https://books.google.hr/books?id=0x-NAgAAQBAJ&pg=PA102&lpg=PA102&dq=sport+in+prison+gras+2005&source=bl&ots=AQNsJfzOB3&sig=_L3YK9iDDG62iWPPpjJucG3kqgQ&hl=hr&sa=X&ved=0ahUKEwjU_ISHtbjTAhVGtBQKHWJHDwEQ6AEILzAC#v=onepage&q=sport%20in%20prison%20gras%202005&f=false

Mejovšek, M. (2002): Uvod u penološku psihologiju, Jastrebarsko: Naklada slap.

Mikšaj-Todorović, Lj., Leko, M. (1995): Strukturiranje vremena osuđenika u relaciji s općom procjenom njihova ponašanja u kaznenom zavodu. Kriminologija i socijalna integracija. 3 (2). 151-164.

Milutinović, M. (1988): Penologija. Savremena administracija. Beograd.

Moses, Marilyn C., and Cindy J. Smith. (2007): Factories Behind Fences: Do Prison 'Real Work' Programs Work?. *NIJ Journal* 257. Preuzeto s : https://www.ncjrs.gov/pdffiles1/nij/grants/214608.pdf

Nelson, M., Specian V.L., Campbell Tracy, N., DeMello, J.J. (2006): Effects of Moderate Physical Activity on Offenders in a Rehabilitative Program. Journal of Correctional Education. 57 (4). 276-285.

Pravilnik o osnovnoj i strukovnoj izobrazbi zatvorenika NN 128/99., 55/00., 59/00., 129/00., 59/01. i 67/01.

Pravilnik o radu i strukovnoj izobrazbi, popisu i opisu poslova zatvorenika, te naknadi za rad i nagrade NN 24/2002.

Puljiz, V. (2009.): Uvod: Društveni procesi i svijet rada. http://tripalo.hr/knjige/rad/01%20Puljiz.indd.pdf

Robynn Joyce Afi, C. (2009):An Economic Analysis of Prison Labor. Dissertation, Georgia State University.

Salor, W. G., Gaes, G. G. (1997). Training inmates through industrial work participation and vocational and apprenticeship instruction. Corrections Management Quarterly, 1(2), 32-43.

Sedgley, N.H., Scott, C.E., Williams, N.A., Derrick, F.W. (2010): Prison's Dilemma: Do Education and Jobs Programmes Affect Recidivism?, Economica, 77, 497-517.

Silvestri, A., Edizioni, A. (2013): Prison Conditions in United Kingdom. European Prison Observatory. Preuzeto sa: http://www.prisonobservatory.org/upload/PrisonconditionintheUK.pdf

Singer, M.(1996.): Kriminologija. Nakladni zavod Globus. Zagreb.

Smith, Cindy J., Jennifer H. Bechtel, Angie Patrick, Richard R. Smith, and Laura Wilson–Gentry. 2006. *Correctional Industries Preparing Inmates for Reentry: Recidivism and Postrelease Employment.* Washington, D.C.: U.S. Department of Justice, Office of Justice Programs, National Institute of Justice. Preuzeto sa: https://www.nij.gov/journals/257/Pages/real-work-programs.aspx

Stein, A. (2012): Back on the Chain Gang: The New/Old Prison Labor Paradigm. The Journal of Psychohistory. 39. 4. 254-260.Preuzeto sa: http://scholarworks.gsu.edu/econ_diss/2

Stephan, James J. 2008. *Census of State and Federal Correctional Facilities, 2005.* National Prisoner Statistics Program. Washington, D.C.: U.S. Department of Justice, Office of Justice Programs, Bureau of Justice Statistics. Preuzeto sa: http://bjs.gov/content/pub/pdf/csfcf05.pdf

Šakić, V. (1995): Prijedlog modela zatvorskog sustava Republike Hrvatske temeljen na tretmanskom pristupu i međunarodnim standardima ljudskih prava zatvorenika, Hrvatski časopis za kriminologiju i penologiju, 8, 1-2, 1-35.

Šućur, Z., Žakman-Ban, V,(2005): Značajke života i tretmana žena u zatvoru. Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja, 14(6 (80)), 1055-1079.

Theeboom, M., De Martelaer, K., Nols, Z. (2012): Move into sport, Move through sport. Prisoners on the move. Preuzeto sa: http://www.prisonersonthemove.eu/prisoners-on-the-move/reports1

Tuffin, R. (2013) Australian's Industrious: A reappraisal of archaeological approaches to convict labour. Australian Archaeology, 76, 1-12.

Ustav Republike Hrvatske (pročišćeni tekst) NN 56/90, 135/97, 8/98, 113/00, 124/00, 28/01, 41/01, 55/01, 76/10, 85/10, 05/14.

Uzelac, S., Žakman-Ban, V., Farkaš, R.(2008): Rad zatvorenika u fazi adaptacije na zatvorske uvjete u hrvatskoj kaznionici. Kriminologija & socijalna integracija : časopis za kriminologiju, penologiju i poremećaje u ponašanju, 16,1, 79-108.

Wagner. M., Ron, E., McBride R.E., Crouse S.F.(1999): Effects of Weight-Training Exercise on Aggression Variables in Adult Male Inmates. Prison Journal. 79(1).72-89.

Women. The Review of Black Political Economy, 39(2), 203-212.

Zakon o izvršavanju kazne zatvora (pročišćeni tekst)
NN 128/99, 55/00, 59/00, 129/00, 59/01, 67/01, 11/02, 190/03, 76/07, 27/08, 83/09, 18/11, 48/11,125/11, 56/13, 150/13.

10.POPIS TABLICA

Tablica 1 Organizacija obrazovnih programa u zemljama EU 10
Tablica 2 Radno angažirani zatvorenici po godinama 19
Tablica 3 Radno angažirani zatvorenici u odnosu na vrstu kaznenih tijela.....20
Tablica 4 Radno angažirani zatvorenici po mjestima rada.....20
Tablica 5 Količina proizvedene robe u poljoprivrednim radionicama za 2015. godinu 21
Tablica 6 Oblici izobrazbe tijekom 2015. godine 21
Tablica 7 Oblici provođenja slobodnog vremena u 2015.godini 22